

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav germánských studií

Bakalářská práce

Vendula Hojková

Zatajení a odhalení pravdy ve vybraných dramatech Henrika

Ibsena

Concealing and Disclosing the Truth in the Selected Plays of Henrik Ibsen

Praha 2021

Vedoucí práce: prof. Mgr. Martin Humpál, Ph.D.

Poděkování:

Tímto bych ráda poděkovala vedoucímu mé práce prof. Mgr. Martinu Humpálovi, Ph.D. za odborné vedení této práce a za připomínky a rady k ní. Dále bych také ráda poděkovala své rodině a přátelům, kteří mě během práce trpělivě podporovali, jmenovitě pak Bc. Jáchymu Hájkovi, Bc. Tereze Rambouskové a Anně Strnadové.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 31.7. 2021

Vendula Hojková

Klíčová slova:

Henrik Ibsen, pravda, norská literatura, norské drama

Key words:

Henrik Ibsen, truth, Norwegian literature, Norwegian drama

Abstrakt

Cílem této bakalářské práce je porovnat, jak zatajení a následné odhalení pravdy ovlivňuje jednotlivé osoby a jejich okolí ve vybraných dílech Henrika Ibsena. Pravda je tématem, které se v Ibsenových hrách objevuje často – i přesto každé drama obsahuje jedinečnou situaci, ve které figuruje pravda, její zatajení, nebo dopad, který její odhalení přináší. Přestože všechna odhalení vedou k rozpadu zaběhnuté situace, tento rozpad má v každém dramatu jiný dopad jak na postavu, která pravdu zatajila, tak na její okolí. Opakujícím se motivem v Ibsenových hrách je také postava morálního idealisty, která si klade za cíl odhalit pravdu i přes možný negativní dopad, a sebeklam, který ovlivňuje chování jednotlivých postav.

I přes velký záběr možných důvodů pro zatajení pravdy je její odhalení v Ibsenových dílech nevyhnutelné – ať už kvůli již zmíněné postavě idealisty, nebo kvůli donucení okolnostmi. V *Divoké kachně* a v *Nepříteli lidu* je pravda odhalena právě kvůli této postavě morálního idealisty, zatímco v *Domečku pro panenky* a v *Přízracích* jsou postavy k odhalení pravdy donuceny vnějšími okolnostmi. Podobně duální je pak fakt, že zatímco v *Přízracích* a v *Nepříteli lidu* je pravda odhalena osobou, které se přímo dotýká, v *Domečku pro panenky* a v *Divoké kachně* je tomu právě naopak.

Přestože mají postavy různé motivace pro skrytí, či naopak k odhalení pravdy, vede tato snaha k rozkladu stávající situace a jejímu přerodu.

Abstract

The aim of this bachelor thesis is to compare how concealing and later revealing the truth influences individual characters and their surroundings in selected plays by Henrik Ibsen. Truth is a recurring theme in Ibsen's plays – and yet each one of the plays presents a unique situation in which truth, its concealment, or the result of it being disclosed play a role. Even though all revelations of the truth lead to a decline of the established situation, this disintegration has a different impact in each of the plays – on both the character who concealed the truth, and their surroundings. Recurring themes in Ibsen's plays are a character of a moral idealist who aims to reveal the truth, even if there is a possibility of it negatively impacting other characters, and self-deceit which influences the behaviour of individual characters.

Despite the wide array of possible reasons for concealing the truth in Ibsen's plays, its revelation is inevitable – be it due to the previously mentioned character of the idealist or due to it being forced by the circumstances. In *The Wild Duck* and *An Enemy of the People* is the revelation caused by the aforementioned moral idealist, on the other hand, in *A Doll's House* and *Ghosts* the truth is revealed due to outside influences. Similarly distinct duality is also the fact that while in *Ghosts* and *An Enemy of the People* the truth is revealed by a person who plays a role in the truth, in *A Doll's House* and *Wild Duck* the opposite is true.

Even though all the characters have different reasons for concealing or revealing the truth, their attempts lead to disintegration of the status quo and its subsequent metamorphosis.

Obsah

1. Úvod.....	8
2. Domeček pro panenky.....	11
2.1 Sebeklam o dokonalé rodině.....	18
2.2 Krogstad a Kristina – pokřivené postavy morálního idealisty?.....	20
3. Přízraky	22
3.1 Sebeklam a jeho vliv na sny a ideály.....	29
3.2 Obrácená postava morálního idealisty.....	30
4. Nepřítel lidu.....	32
4.1 Sebelítostný sebeklam	39
4.2 Pravá postava morálního idealisty?	40
5. Divoká kachna.....	42
5.1 Sebeklam jako únik ze situace.....	47
5.2 Postava morálního idealisty.....	49
6. Závěr.....	51
Seznam použité literatury	54

1. Úvod

Pravda je motiv, který hraje významnou roli ve většině děl Henrika Ibsena – ať už se jedná o její odhalení, nebo naopak o to, zda má být pravda schována kvůli svému negativnímu dopadu na situaci. Tento fakt je pak zmíněn i Rolfem Fjelde v jeho předmluvě: „Radikální pravda stojí jakožto základní cíl a vůdčí princip ve středu jeho úspěchu v dramatu.“¹ Ve chvíli, kdy je pravda odhalena, nastává nevyhnutelný rozpad situace, která byla ovlivněna skrytím pravdy. S tímto rozpadem se pak každá z postav, která svou reakcí na pravdu vybočuje z normálu, který je ve hře představen, a která je pravdou ovlivněna, musí potýkat.

Tato práce se zaměřuje na čtyři vybrané Ibsenovy hry: *Domeček pro panenky*, *Přízraky*, *Nepřítele lidu* a *Divokou kachnu*. Ve všech hrách se objevuje pravda v centrální pozici, ale přístup postav k ní se markantně liší. Ve všech hrách vidíme postavu, která stojí proti většině, proti společnosti. Ať už je to Nora, která se potýká s tím, zda je důležitější záchrana manžela, nebo názor společnosti, paní Alvingová, která musí čelit tomu, že společnost je problémová, přestože tato skutečnost rozvrátí všechny její vztahy, nebo doktor Stockmann, který pod tlakem většiny přijde o vše a stojí „naprosto sám“, ale je zároveň je tím nejsilnějším člověkem.² V *Divoké kachně* pak vidíme několik postav, které jsou kvůli lži postaveny proti společnosti – mimo jiné například starý Ekdal, který byl vyloučen ze společnosti na základě křivého obvinění, a Hjalmar, který je kvůli lži postaven proti své rodině.

Ibsen představuje ideál a pravdu jako dva protipóly, které by spolu sice měly souviset, ale místo toho spolu kontrastují, jak vysvětluje Machiraju: „...Ibsen vidí ideály jako umělé a vynalezené, často jsou to jen konvence, které ani zdaleka nevedou k pravdě, slouží jako

¹ FJELDE, Rolf, „Introduction.“ In Rolf Fjelde (ed.), *Ibsen: A Collection of Critical Essays*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965, s. 3. “Radical truth as the essential goal and guiding principle in life stands at the center of his achievement in the drama.”

² IBSEN, Henrik, *Hry I*, Praha: Divadelní ústav, 2006, s. 368.

primární zdroj iluze.“³ Tento rozkol mezi ideály a pravdou je pak nejvíce hmatatelný v *Přízracích* a v *Divoké kachně*, kde se idealisté, kteří plně nepochopili dopad pravdy, snaží odkrýt lež, aniž by byli plně seznámeni s důvody, které jsou motivací pro skrytí pravdy.⁴ Tyto postavy jsou sice motivovány odhalením pravdy, ale jejich přístup ji zároveň pokrývá. Zatímco v *Přízracích* je pak toto pokřivení znatelné díky dvojímu metru pastora Manderse, v *Divoké kachně* již neaktuální skutečnost, která je odhalena, způsobí jak rozpad vztahů v rodině, tak i smrt Hedviky.

Přestože všechna odhalení pravdy vedou k rozpadu situace, jeho dopad v každé hře je výrazně odlišný. Zatímco v *Domečku pro panenky* Nora úmyslně opouští situaci, opak je pravdou v *Nepříteli lidu*, kde je hlavní postava donucena odejít ze společnosti kvůli jejímu odhalení pravdy, která není ostatním lidem ve městě pohodlná. V *Přízracích* je rozpad situace vyvolán tím, že paní Alvingové naopak nebylo umožněno situaci opustit a odhalení pravdy pak vyústilo v nedobrovolnou izolaci jejího syna. Pravou podstatu situace v *Divoké kachně*, která byla odhalena, se pak snaží opustit i Hedvika, její rozhodnutí je však mnohem více finální než v kterékoliv z ostatních her.

Zároveň také všechny hry odmítají možnost, že by pravda byla něčím jednoduchým, jak vysvětluje W. F. Kaufmann: „Tato pravda je více než jen pouhá logická shoda myšlenek a faktů, ale je zakořeněna mnohem hlouběji, protože pochází z prolínání života a myšlení a zahrnuje celkovou osobnost.“⁵ Pravdu není možné naprosto oddělit od ideálů, přestože si spolu protiřečí. Právě z tohoto důvodu je doktor Stockmann nevyhnutelně poražen ve svém pokusu odhalit pravdu, protože ve svém vědeckém pojetí pravdy není schopen ji zvážit z pohledu ostatních,

³ MACHIRAJU, A. F., „Ideals and Victims: Ibsen's Concerns in "Ghosts" and the "Wild Duck".“ *The Modern Language Review*, Jan., 1992, Vol. 87, No. 1 (Jan., 1992), s. 136. „...Ibsen saw ideals as artificial and invented, often in the sense of conventions, and, far from leading to the truth, as a primary source of delusion.“

⁴ MACHIJARU, A. F., s. 136.

⁵ KAUFMANN, F. W., „Ibsen's Conception of Truth.“ In Rolf Fjelde (ed.), *Ibsen: A Collection of Critical Essays*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965, s. 19. „This truth is more than a mere logical agreement of thought and fact; it is rooted much deeper, since it originates in the interpenetration of life and thought, and involves the total personality.“

kteří kromě pravdy vidí i její nepříznivé dopady na situaci. Podobně pak Gregers Werle není kvůli svému vlastnímu ideálu o Hjalmarovi schopný vidět možné dopady jeho odhalení, čímž dochází k rozpadu do té doby šťastného vztahu mezi Hjalmarem a Ginou.

Dalším bodem, který spojuje všechny hry, je jejich využití sebeklamu. Ten je pak nejvíce výrazný jak v *Domečku pro panenky*, tak i v *Divoké kachně*. Obě dvě manželství jsou jím ovlivněna a musí pak kvůli odhalení pravdy toto bezpečí sebeklamu opustit, protože pokračování jeho existence bylo kvůli odhalení pravdy nemožné.

Postava morálního idealisty je dalším faktorem, který propojuje všechny hry a zároveň je také rozděluje. Přestože se postava v jisté míře pokřivení vyskytuje ve všech hrách a často je i příčinou pro odhalení skryté pravdy, vyskytuje se u ní jistá dualita. Zatímco doktor Stockmann odhaluje pravdu, která jeho život také ovlivňuje, v ostatních hrách je postava idealisty téměř naprosto odloučena od situace a dopad odhalení jí tedy nepřináší téměř žádné následky.

Ibsen také poukazuje na fakt, že k zatajení pravdy často vedou společenské konvence, které se postavy většinou snaží neporušit, aby nebyly vyloučeny ze společnosti, jak je objasněno v knize *Norsk Litteraturhistorie*: „Spisovatel si přeje zasáhnout proti pokrytecké buržoazní společnosti, odhalit její moc a manipulace a vznést požadavek na pravdu a svobodu.“⁶ Zatímco Nora, Gina i paní Alvingová s Johannou zatajují pravdu právě kvůli tomu, aby se vyhnuly vyloučení ze společnosti, doktor Stockmann se rozhodne udělat přesný opak, kvůli čemuž je také ze společnosti vyloučen.

Přestože se všechny čtyři hry zabírají otázkou pravdy a jejího skrytí či odhalení, jejich řešení vzniklé situace a motivace k odhalení pravdy se liší, stejně jako přístup jednotlivých postav k pravdě.

⁶ ANDERSEN, Per Thomas, *Norsk litteraturhistorie*, 2. vyd. Oslo: Universitetsforlaget, 2012, s. 243. „Dikteren ønsket å gripe inn overfor et hyklersk borgerlig samfunn, avsløre makt og manipulasjon og reise krav om sannferdighet og frihet.“

2. Domeček pro panenky

První z her, které budou v této práci analyzovány, je *Domeček pro panenky* z roku 1879. Toto realistické drama je tematicky primárně kritikou společnosti, ve které je postavení ženy významně nižší. Žena v této společnosti prakticky nemá možnost být samostatná, v případě Nory pak především po ekonomické stránce. Tato skutečnost je pak ve hře první příčinou lži, která v závěru vede k rozpadu celé situace.

Tato prvotní lež byla zapříčiněna Nořinou touhou zachránit život svého manžela Torvalda Helmera. Jediným lékem na jeho nemoc byla – dle doktorů – cesta na jih k moři, jejíž cenu si však mladí manželé nemohli dovolit. Torvald je však proti půjčkám ostře vyhraněný a již z principu je naprosto odmítá: „HELMER: Žádné dluhy! Nikdy si nepůjčovat! Jak si rodina založí existenci na půjčování a na dluzích, je po svobodě, je to prostě neslušné.“⁷ Kvůli této situaci je tudíž Nora okolnostmi přinucena ke lži. Protože však k získání půjčky potřebuje souhlas muže, zfalšuje na úpisu podpis svého otce, který je však v té době již pár dní po smrti. Tato smrt jí sice pomůže zastřít původ peněz, ale ve výsledku nakonec vede k výše zmíněnému rozpadu situace. Mimo jiné si je Nora také naprosto jistá tím, že by Torvald kromě toho, že si Nora půjčila peníze, také neunesl ani myšlenku na to, že Noře něco dluží, což by naprosto a nenávratně poničilo jejich vztah: „NORA: ...Úplně by to pokřivilo naše vztahy – naše krásná a šťastná rodina už by nebyla co dřív.“⁸ Jediné východisko, které Nora v této situaci vidí, je zatajit pravdu. I přes to, že Nořino rozhodnutí je snadno pochopitelné z morálního hlediska, z hlediska společenského je naprosto skandální. Právě společenské hledisko je prioritou pro Torvalda – jeho jediná starost je, jaký by mělo odhalení dopad na jeho kariéru, a Nořiny důvody ho nezajímají, čímž napomáhá k rozbití Nořiných iluzí o jejich vztahu. Toto odhalení zároveň vede k rozpadu Nořiny identity, která byla kvůli jejímu postavení tvořena pouze její rolí matky

⁷ IBSEN, H., s. 176.

⁸ IBSEN, H., s. 184.

a manželky. Nora o tuto roli kvůli odhalení pravdy přichází a jediným jejím možným východiskem je opuštění situace a rodiny.

Již samotné umístění děje do jedné místnosti v domácnosti pak naznačuje nevyhnutelnost Nořiny situace a její neschopnost jí uniknout, zatímco je součástí domácnosti – toto zasazení je pro Ibsenovy moderní realistické hry typické, jak je vysvětleno v *Moderních skandinávských literaturách*: „[Ibsenovy] hry se už neodehrávají ve skvostných palácích, ale v obyčejných domech, a to často v jedné místnosti, z níž jako by nebylo možné uniknout.“⁹ Okolnosti, které vedly k její lži, i následky jejího odhalení měly podle Nory jen jednu jedinou možnost, jak je vyřešit – a tou bylo opustit zaběhnutý pořádek věcí.

Nořina celá identita byla postavena na lživém základě a kvůli tomu nebyla její identita nikdy opravdu její. Toto je také důvod, proč Nora musí opustit situaci: „Nora tedy v závěru hry odchází od rodiny s vědomím, že vlastní identitu může získat jen mimo manželství.“¹⁰ Vzhledem k tomu, že její lež a dvojitá identita byla jedním z opěrných bodů manželství, je pro ni nemožné, aby svoji novou identitu, oproštěnou od lži, vybudovala na základech situace, která byla odhalením její lži zbořena.

Dalším důvodem pro nutnost odejít ze situace za účelem nalezení vlastní identity je to, že dokud Nora žila v domácnosti s mužem, který jí byl podle společnosti nadřazen, neměla možnost se sama podle svého uvážení vyvíjet. Musela zapadat do přesně vytyčených kategorií, které jí byly společností určeny, ať už to byla role dcery, manželky nebo matky. Když se Nora postaví proti tomu, že se k ní jak Helmer, tak otec chovali jako k panence, musí se také postavit proti tomu, jak se společnost chová k ženám: „Nyní je pro ni nutné, aby prozkoumala ‚pravdy‘ které jí byly vštípeny a aby si našla své vlastní.“¹¹ Tyto zažitě „pravdy“ o tom, jakou má žena roli, se může Nora odnaučit pouze mimo prostředí, ve kterém do nich přesně zapadala.

⁹HUMPÁL, Martin (et al.), *Moderní skandinávské literatury*, Praha: Karolinum, 2013, s. 44.

¹⁰HUMPÁL, M. (et al.), s. 45.

¹¹BEYER, Edvard (ed.), *Norges litteraturhistorie*, Oslo: Cappelen, 1974-96. 3 sv., s. 311. „Nå er det blitt nødvendig for henne å undersøke de ‘sannheter’ hun har fått innpodet og finne sin egen.“

Co ještě více podněcuje rozpad situace v rodině je rozdílný pohled Nory a Torvalda na morální stránku lži. Nora vidí svou lež a padělání podpisu jako morálně naprosto přijatelné díky tomu, že je to vše způsobeno její láskou a oddaností k Torvaldovi. Pro toho je ovšem, jak je podrobně popsáno v *Norges Litteraturhistorie*: „již myšlenka na padělání hluboce pobuřující. Jeho morální principy se zcela shodují se zákony společnosti [...] Lež, kterou se lhář musí obklopit, otráví dům a zkazí děti.“¹² Teprve ve chvíli, kdy je bezprostředně konfrontována s Torvaldovým názorem na následky lží na rodinu, si Nora uvědomuje, jak velký morální rozdíl mezi manželi panuje. Zároveň je také jeho názorem silně ovlivněna – lež, která Noře připadala statečná a hrdinská, byla najednou postaveno vzhůru nohama a ještě zhoršena tím, že ji Torvald přivedl na myšlenku, že kvůli ní budou i její děti žít ve lži.

Celý přístup Nory k její lži se postupem hry především nevědomým vlivem Torvalda obrací. Ze začátku s ní nemá problém, vskutku se i zdá, že jí přijde i zábavná: „NORA: Jo jo, Torvaldku, kdybys tak věděl, co my skřivánci a veveříčky máme výdajů.“¹³ V jednu chvíli o pravdě dokonce přemýšlí jako o pojistce pro případ, že by ji chtěl Torvald opustit: „NORA: ...až se Torvaldovi nebudu líbit tolik, jako teď [...] Pak by se možná mohlo hodit mít něco v rezervě...“¹⁴ Ale když postupně začne pravda vycházet najevo, Nořin bezstarostný a chvílemi i vypočítavý pohled na pravdu se výrazně mění.

K této změně také přispívá fakt, že se Nora snaží vyvrátit představu, kterou o ní mají ostatní lidé – a to představu o tom, že měla celý svůj život vše jednoduché, nejprve díky otci a nyní díky Torvaldovi. Toto je také možný důvod pro to, že odhalila Kristině Lindové celou pravdu – konec konců za ní Kristina přišla s žádostí o pomoc, během které ovšem Noře vyčetla, že její život byl jednodušší: „LINDOVÁ: Až na to, že já nemám tatínka, aby mi na to dal peníze,

¹²BEYER, E., s. 310. „For Helmer, derimot, den dyktige jurist, er allerede tanken på falskneri dypt opprørende. Hans moralske prinsipper faller helt sammen med samfunnets lover [...] Den løgn en falskner må omgi seg med, vil forgifte hjemmet og forderve barna.“

¹³ IBSEN, H., s. 177.

¹⁴ IBSEN, H., s. 184.

víš? [...] Ty jsi strašně hodná, že se za mě takhle bereš – o to víc, že sama vůbec nevíš, jaká je to dřina vláčet břemeno života.“¹⁵ Je pravda, že Kristinin život nebyl jednoduchý, to uznává i Nora, ale tato výčitka o tom, že Nora neví, jak těžký život může být, je tím takzvaným ‚posledním hřebíčkem do rakve‘, který způsobí, že se Nora začne této nepravdivé domněnce o jejím životě bránit: „NORA: Všichni si myslíte, že k ničemu pořádně nejsem – [...] – že jsem ve světě nic vážného nezakusila.“¹⁶ Toto je zároveň jediné Nořino přímé doznání, které skutečně vychází z její iniciativy – což je zapříčiněno tím, že v tuto chvíli je ještě na svoji skrytou pravdu pyšná a nepochybuje o tom, že její rozhodnutí bylo správné.

O čem se však zdá, že Nora pochybuje, je její vztah s Torvaldem, který je lži ovlivněn, přestože je známá jen jednomu z nich. Nora se obává, že by odhalení pravdy jejich soužití naprosto zničilo (což se nakonec ukáže jako oprávněná obava); zároveň Torvald, neznalý pravdy, infantilizuje Noru a domnívá se, že by bez jeho vedení nezvládla vést svůj život. Tato domněnka je postavená na skutečnosti, že se Torvaldovi zdá Nora marnotratná, což jí během společných rozhovorů také žertem vyčítá: „HELMER: Takže náš ptáček lehkona byl už si zase vylítl rozhazovat penízky?“¹⁷ Zároveň Torvald Noře vyčítá, že neumí šetřit – tato skutečnost je však postavená na naprosté lži, vzhledem k tomu, že Nora sama později Kristině odhaluje skutečnost, že ze všech peněz, které od Torvalda dostane na útratu, dává polovinu stranou na splátku.¹⁸ Torvald se také domnívá, že to, co Nora dělá, je většinou beze smyslu – jako například její snaha vyrobit ozdoby na stromek. Jak se však ukáže, jeho pocit, že výroba ozdob byla beze smyslu, není úplně neopodstatněný – je zapříčiněn další Nořinou lží. Nora totiž ve skutečnosti žádné ozdoby nevyráběla: „NORA: Loni v zimě jsem měla štěstí a sehnala jsem nějaké

¹⁵ IBSEN, H., s. 182.

¹⁶ IBSEN, H., s. 182.

¹⁷ IBSEN, H., s. 175.

¹⁸ IBSEN, H., s. 184.

opisování. Tak jsem se každý večer zavírala a psala dlouho do noci.“¹⁹ Místo, aby Torvaldovi řekla pravdu o práci, řekla mu, že ozdoby, které vyrobila, rozbila kočka.

Tato nerovnováha ve vztahu je možnou příčinou toho, že Nora nemá problém Torvaldovi lhát jak o splátkách, tak i maličkostech. Tyto malé lži jsou pak zapříčiněny i tím, že Nora je ve svém jednání naprosto spoutána Torvaldovými názory a jeho představou o tom, že je Nora neschopna samostatně myslet. Dobrým příkladem pro jednu z takovýchto lží je například Nořino obcházení Torvaldova zákazu kupování a jezení makronek: „RANK: Ale podívejme, makrónky. Já myslel, že to je tady zakázané zboží. NORA: No jo, ale tyhle mi přinesla Kristina.“²⁰ Nora kvůli Torvaldovu chování, které hraničí až s ponižováním, cítí potřebu zatajovat vše, co by jí mohlo být od Torvalda vyčteno.

Během hry je na Noru vyvíjen postupně větší a větší tlak. Zatímco dříve, kdy na ni tlačil jen Torvald svými zákazy a názory, jí situace přišla jako něco, co z ní dělá víc než jen poslušnou manželku, postupně se situace začíná vyostřovat tlakem okolí. Kristinina žádost o pomoc a následující vyznání pravdy situaci nijak neohrozí, opak je ovšem pravdou u postavy Nilse Krogstada. Ten Noře za účelem udržení své pozice v bance začne vyhrožovat odhalením její lži, o které ví díky faktu, že on je tím, kdo Noře peníze půjčil. Přestože jí její lež v tuto chvíli ještě nepřijde tak závažná, horší jí přijde spíš fakt, že by ona nebyla tím, kdo Torvaldovi prozradí pravdu: „NORA: ... Tohle tajemství, mou radost a mou hrdost, že by se měl dozvědět, a to ještě tak nízkým a sprostým způsobem – dozvědět se to od vás.“²¹ Nora se zpočátku chce za Krogstada přimluvit, ale to se změní, když se Nora dozví, že důvodem pro to, že ho Torvald chce z banky propustit, je fakt, že Krogstad – stejně jako Nora – zfalšoval podpisy. V tuto chvíli již rozpolcená Nora se chce vyzpovídat ze své lži rodinnému příteli doktoru Rankovi, její zpověď se však stane nepřipustnou ve chvíli, kdy jí Rank vyzná lásku: „NORA: Teď už vám

¹⁹ IBSEN, H., s. 185.

²⁰ IBSEN, H., s. 187.

²¹ IBSEN, H., s. 192.

nemůžu povědět vůbec nic. [...] Teď už pro mě nemůžete udělat vůbec nic.“²² Přestože Rank by jí teoreticky mohl pomoci dluh splatit a situaci zachránit, Nora chce předejít možným podezřením společnosti o jejich poměru. Tento strach je způsoben faktem, že již byla podezřívána Kristinou, že s Rankem má milenecký vztah – přestože pravdou je naprostý opak. Tento tlak v klimaxu hry vyústí v to, že Nora začne zvažovat sebevraždu jako svůj jediný možný útěk ze situace.

Během vyvrcholení hry vnímá Nora svou lež jako jed, který ji postupně otravoval až do chvíle, kdy nemá jinou možnost než ho z těla vypudit. Jako symbol pro toto vypuzení jedu/lži lze vnímat i tarantellu, kterou Nora tančí s Torvaldem. Tento tanec byl, dle encyklopedie Britannica, využíván mimo jiné k tomu, aby se lidé, kteří byli kousnuti tarantulí, zdánlivě vyléčili z otravy jedem.²³ Tento způsob zbavení se jedu je i naznačován samotnou Norou: „HELMER: Ale Norinko moje milá, vždyť ty tančíš, jako by šlo o život. NORA: Taky že jde.“²⁴ Pomocí svého zběsilého tance si Nora od Torvalda vyžádá slib, že ji povede až do naprostého konce, zatímco však Nora si díky tomuto slibu myslí, že poté, co se Torvald dozví pravdu, bude ji nadále vést jako doposud, Torvald – kvůli zataženému důvodu pro Nořino šílenství – vidí nakonec situaci naprosto odlišně.

Nora se díky příslibu Torvaldova vedení smiřuje se svou „smrtí“, s tím, že lež vyjde najevo. Nora stále doufá v zázrak – neboli v to, že Krogstad nepoví Torvaldovi pravdu – přesto se ale smiřuje díky Torvaldovu slibu se svojí smrtí, která nastane poté, co bude pravda odhalena a celá situace se zhroutí: „NORA: ... Pět. Sedm hodin do půlnoci. A pak čtyřicet hodin do další půlnoci. Pak bude po tanečku. Čtyřicet a sedm? Ještě jednatřicet hodin života.“²⁵ Po tanci, kdy Nora zjistí, že její zázrak se nestane, přijde o veškerou iniciativu. Toto je obzvláště

²² IBSEN, H., s. 208.

²³ „Tarantella.“ In Encyclopedia Britannica, 23. březen 2020, Přístup dne 23. května 2021.
<https://www.britannica.com/art/tarantella>

²⁴ IBSEN, H., s. 215.

²⁵ IBSEN, H., s. 216.

patrné ve chvíli, kdy se loučí s umírajícím Rankem a sama od něj žádá o přání dobrého spánku.²⁶ Moment, kdy Torvald začne číst dopis, představuje pro Noru její poslední okamžiky života.

Ve chvíli, kdy Nora zjistí, že Torvald nedodrží svůj slib o tom, že ji bude i nadále vést v životě, ze své metaforické smrti na moment přejde ke smrti naprosto reálné: „NORA: Až nebudu na světě, budeš volný. HELMER: Prázdné gesto, to si nech, prosím tě. [...] K čemu by mi to asi tak bylo, kdybys nebyla na světě, jak říkáš? K ničemu by mi to nebylo...“²⁷ Stejně jako Nořina pravda vyšla na povrch, podobně se odhaluje i pravda o jejich vztahu. Skutečnost, že zatímco Nora by pro Torvalda obětovala vše, včetně svého života, Torvald odmítá obětovat svou čest pro to, aby mohl zachránit Noru. Nora nakonec skutečně svůj život kvůli své lži obětuje – její odhalení je totiž přímým důvodem pro rozpad situace a Nořin odchod z domova. Namísto ukončení svého života Nora musí naopak svůj život začít žít – sama se svou vlastní identitou, nejen jako ideální Torvaldova loutka, která je ve všech případech poddána přáním svého manžela. Po odhalení její prvotní pravdy pro ni ale již není možné vrátit se do života, který byl založen na lži. Toto je zapříčiněno tím, že zatímco Torvald, který nikdy ve skutečnosti ohrožen nebyl, byl ochoten obětovat jen a pouze Noru, jeho samotného se odhalení pravdy nijak nedotknulo, protože celou záležitost plánoval zakrýt. Tímto by se dopustil stejného činu jako Nora, z jeho pohledu je to však jen a pouze Nora, kdo je morálně na dně společnosti. Nora byla, na rozdíl od Torvalda, ochotná a připravená obětovat svůj vlastní život. Kvůli tomuto prozření je pro Noru nemožné dále žít s Torvaldem.

Celá hra představuje gradaci Nořina vztahu jak ke své lži, tak k Torvaldovi – tato gradace probíhá zrcadlově. Zatímco její lež je na konci hry s Norou nerozlučitelně spojená, její vztah s Torvaldem by nemohl být více rozpolcen. Odhalením pravdy přichází Nora o vše – odchází od rodiny a společenského postavení, ztrácí zároveň i Torvaldovu lásku. Zároveň však

²⁶ IBSEN, H., s. 224.

²⁷ IBSEN, H., s. 227.

díky tomuto rozpadu situace získává zpět možnost objevit svou pravou identitu, která není ovlivňována společenskými konvencemi ani Torvaldovou touhou po dokonalé manželce.

2.1 Sebeklam o dokonalé rodině

Přestože primární a nejvýraznější pravdou, kterou Nora skrývá, je její zfalšovaná půjčka, není to jediná výrazná lež, která se ve hře objevuje. Nořin sebeklam o fungujícím vztahu s Torvaldem se prolíná celou hrou a je odhalen společně s její velkou lží o půjčce. Přestože finále hry je moment, ve kterém Nora naprosto procitne ze svého klamavého ideálu, fakt, že její rodina není tak dokonalá, jako by si přála, je částečně ukázán již v úvodu – a to především ve chvíli, kdy Nora přemýšlí nad tím, že by bylo dobré, aby měla něco připraveného na chvíli, kdy Torvalda přestane bavit s ní žít.

Stejně jako si Nora nalhává, že je její rodina dokonalá, podobně žije Torvald v iluzi, že je jeho žena poslušná. To, že si i on občas tuto iluzi uvědomí, je poznat na jeho přístupu k Noře, zejména ze začátku díla. Přirovnává ji k jejímu otci, který neuměl šetřit a bez hmatatelného důvodu ji podezřívá z toho, že si i přes jeho zákaz koupila makronky (zde se Torvald nemylí a Nora jeho zákaz opravdu porušila, ale Torvald pro Nořinu koupi makronek nemá viditelný důkaz). Torvald se navíc domnívá, že je čestný člověk, který by nikdy neklesl tak hluboko, aby spáchal podvod. Toto je však v závěru díla ukázáno jako sebeklam, jak vysvětluje F. W. Kaufmann ve své eseji: „[Torvald] je příliš namyšlený, než aby si uvědomil, že pravdivost pro něj není nic víc než společenská formalita a že lež a podvod jsou pro něj problém, jen když ohrožují jeho čest a pozici.“²⁸ Oba manželé žijí v sebeklamu o tom, že jejich vztah je bez jediné vady a jejich partner je perfektní, Torvald se zároveň domnívá, že je na morální výši.

Oba sebeklamy jsou odhaleny ve chvíli, kdy Torvald zjistí, že Nora zfalšovala podpis svého otce na půjčce a on následně svým chováním zničí veškeré ideály, které o něm Nora měla

²⁸ KAUFMANN, W. F., s. 25. „[Torvald] is too conceited to realise that truthfulness for him is no more than a social formality and that deception and fraud become a problem for him only when his honor and position are at stake.“

– zatímco ona by pro něj udělala cokoli a svou lži ho zachránila před smrtí. Na druhou stranu Torvald přemýšlí jen o svojí vlastní budoucnosti a životu, i přes to, že za svůj život vděčí Noře: „HELMER: Zničila jsi veškeré moje štěstí. Veškerou budoucnost jsi mi zkazila.“²⁹ Odhalením Nořiny lži se zhroutí celá situace, Noře se rozpadne její představa o šťastné rodině, když zjistí, že Torvaldovi záleží jen na sobě samotném a na tom, jak ho vnímá okolí. Jeho priority jsou obzvláště výrazné ve chvíli, kdy se rozhodne pravdu, která vyšla na povrch, zatajit, jen aby předešel tomu, že se společnost dozví, co se stalo. Přestože Nořina lež je pro něj morálně nepřijatelná, sám je ochoten donutit celou rodinu žít ve lži, jen aby zabránil viditelnému rozpadu situace. Tento moment, kdy si Nora plně uvědomí svůj sebeklam, je perfektně dovysvětlen v *Norges Litteraturhistorie*: „...také si uvědomí, že oklamala sebe samu, stejně jako oklamala Helmera, a že porušila svoji vlastní lidskou důstojnost, když žili spolu na základě falešných domněnek.“³⁰ Nořin sebeklam o dokonalé rodině a Torvaldově nehynoucí lásce byl pro ni stejně škodlivý, jako její lež byla pro Torvalda – oba totiž žili s iluzí toho, že jejich partner je dokonalý.

Zatímco však Torvald je ochoten se navrátit do své iluze, Nora tuto možnost odmítá. Důvodem pro to je, že ve chvíli, kdy Krogstad stáhne zpět svůj dopis, ukáže se, že Nora pro Torvalda nikdy nebyla na prvním místě. Tato nevyrovnanost pak vede k dalšímu zhroucení situace, kdy si Nora uvědomí, že se jejich vztah musí změnit, být více seriózní a upřímný – a to z obou stran. Nora nakonec dojde k tomu názoru, že jejich vztah byl odjakživa nevyrovnaný a Nora byla ve vztahu pouhou loutkou, která plnila Torvaldovy příkazy.

Odhalením tohoto vztahu si Nora uvědomí i pravdu o vztahu s otcem, ve kterém měla stejný problém jako nyní s Torvaldem. Oba dva ji ovládali a ona žila v jejich světě natolik dlouho, až sama začala věřit, že to, co po ní chtějí, je i její přání. Celá její identita byla pak na této mylné představě založena.

²⁹ IBSEN, H., s. 227.

³⁰ BEYER, E., s. 311. „... hun ser også at hun har tatt feil av seg selv så vel som av Helmer og forbrutt seg mot sitt eget menneskever i et samliv på falske premiser“

Ve chvíli, kdy se její sebeklam zhroutil, přišla o vše. Její vysněná krásná rodina a dokonalý manžel se ukázali jako lež, před kterou již Nora nemůže zavírat oči. A přestože Torvald je ochotný ve svém sebeklamu pokračovat a žít nadále ve své ideální domácnosti, Nora není schopná se vrátit do lži, která ovládala prakticky její celý život.

2.2 Krogstad a Kristina – pokřivené postavy morálního idealisty?

Postava morálního idealisty je něco, co se v různém měřítku objevuje ve všech vybraných hrách. Tato postava má jedinou motivaci – odhalit pravdu za jakoukoliv cenu, protože je to tak z morálního hlediska správné. Ve většině děl je však tato postava více či méně pokřivená, což je vidět i v *Domečku pro panenky*.

Krogstad sice chce odhalit pravdu, avšak má k tomu nemorální motivaci – nechce přijít o své místo. Odhalení pravdy u něj je podmíněno tím, že Nora nedodrží svou část dohody a její lež bude tím pádem odhalena. Pravda je pro Krogstada vynucovacím nástrojem, kterým chce dosáhnout svého. Toto je navíc ještě zvýrazněno, když vyjde na povrch, že se provinil stejnou lží jako Nora.

Kristina je oproti Krogstadovi mnohem výraznějším morálním idealistou. Když se dozví o Nořině lži a zjistí, jak skutečně vypadá situace v rodině Helmerových, dochází k názoru, že pravda musí být odhalena. Když má šanci zabránit tomu, aby se Torvald dozvěděl o Nořině lži, vymluví Krogstadovi to, aby vzal zpět svůj dopis: „LINDOVÁ: Ba ne, Nilsí, vy ten dopis vzít zpátky nesmíte. [...] Tohle nešťastné tajemství musí vyjít na světlo. Ti dva si to musí všechno vysvětlit. S tím utajováním a těmi výmluvami už to prostě nejde dál.“³¹ Otázkou však je, zda by Kristina tolik bojovala za odhalení pravdy, pokud by díky Krogstadovi nezískala možnost opět pro někoho žít a pracovat.

Jak Krogstad, tak Kristina mají potenciál být postavou morálního idealisty, ani jeden z nich však není motivován čistě morální stránkou věci. Přestože oba chtějí, aby pravda vyšla

³¹ IBSEN, H., s. 219-220.

najevo, u Krogstada je vše ovlivněno jeho vlastním ziskem. Kristina je ve srovnání s Krogstadem více moralistická osoba, ale i ona díky situaci, která byla vyvolána Krogstadem, získává něco, co by pro ni jinak dost možná nebylo dosažitelné.

3. Přízraky

Přízraky jsou Ibsenovým nejkontroverznějším dílem. Hra z roku 1881 dále rozvíjí témata neshody emocí a společenských ideálů, která byla rok předtím centrální v *Domečku pro panenky*, tentokrát jsou ale dovedena do větších extrémů, jak je upřesněno v *Moderních skandinávských literaturách*: „Jestliže v *Domečku pro panenky* staví Ibsen ryzí lidské city do protikladu k chladným a bezcitným společenským principům jako čest a morálka, v *Přízracích* ukazuje tyto pojmy ještě důsledněji jako v praxi veskrze falešné, a tudíž vyprázdněné.“³² Zatímco Nora je schopná ze situace, která vznikla kvůli porušení společenských pravidel a kvůli zatajení pravdy jejímu manželovi, odejít – i přesto, že kvůli tomu ztratí své postavení ve společnosti – paní Alvingová je přinucena kvůli morálním konvencím v situaci setrvat a naopak onu lež ještě více propracovávat a držet ji při životě. Tato její lež je ještě více prohloubena faktem, že se paní Alvingová rozhodla vychovat v domě Reginu a přitom zatajit fakt, že Regina je ve skutečnosti biologická dcera pana Alvinga, která se narodila kvůli milostnému poměru mezi ním a komornou. Tato lež pak hraje roli v incestní aféře mezi Osvaldem a jeho nevlastní sestrou. Všechny tyto lži byly způsobeny morálními konvencemi, o kterých byla paní Alvingová společností přinucena lhát.

Tyto konvence jsou pak u paní Alvingové ještě více zdůrazněny jejím vztahem s pastorem Mandersem, který ji – pravděpodobně z části i kvůli citům, jež k němu tehdy chovala a i nadále chová – donutil se do života ve lži vrátit, právě kvůli názorům společnosti. Přestože pastor Manders bojuje za ideály, tímto svým činem donutil paní Alvingovou k tomu, aby zamaskovala pravdu o panu Alvingovi a vrátila se do manželství, čímž splnila společenské konvence. Přestože pastor bojuje proti lži, zde ji sám propaguje, jak vysvětluje A. F. Machiraju: „Člověk, který [paní Alvingovou] mohl zachránit před tímto předstíráním, je sám Manders

³² HUMPÁL, M. (et al.), s. 46.

a neudělal to kvůli svému závazku ke svým ideálům.“³³ Tento fakt, že život paní Alvingové je složen se sekvence lží, které jsou pro ni nutností, aby předešla pohaně ze strany společnosti, je zároveň hluboce ironický a to především z toho důvodu, že stejná společnost, která si vynucuje lež, zároveň i propaguje čest a ideály, které jsou s ní spojené.

I tento případ odlišných měřítek společnosti a neshodou mezi pravdou a ideály se pak dá ilustrovat na paní Alvingové a pastorovi. Zatímco paní Alvingová zastupuje odhalení pravdy, pastor prosazuje její skrytí, kvůli zachování ideálů – obzvláště pak ideálů o manželství a rodičovství. Jeho přístup je jasně čitelný i na jeho názorech o Osvaldovi a o tom, že mu paní Alvingová chce prozradit pravdu o jeho otci. Domnívá se, že Osvald přišel o většinu morálních názorů tím, že strávil velkou část svého života v uměleckých kruzích, které sice společenské konvence odmítaly, ale žily bez lži o tom, že by morální nároky společnosti dodržovaly. Kvůli tomuto nedostatku ideálů je proto zásadně vyhraněn proti tomu, aby přišel o ten poslední ideál o otci, přestože je založen na lži.³⁴ Pastorova morálnost je i přes jeho lpění na ideálech sporná.

Manders na jednu stranu odmítá, aby paní Alvingová odhalila lži o životě a moralitě jejího manžela, a odmítá nechat tuto pravdu vyjít na povrch za jakoukoliv cenu: „PASTOR MANDERS: ...pohoršení způsobit nesmíme.“³⁵ Zároveň však vyčítá Engstrandovi to, že mu zatajil pravdu o tom, že není biologickým otcem Reginy, a pastor kvůli této lži nevědomky zapsal lživé informace do matriky. Tuto záležitost považuje za něco neodpuštělného, přestože sám hraje roli ve skrytí pravdy o panu Alvingovi. Pastor Manders je kvůli svým ideálům vyobrazen jako naivní postava, která snadno uvěří lži o tom, že je Engstrand čestný člověk, který se snaží žít podle společenských konvencí. Engstrandovi se také povede pastora přesvědčit o tom, že jediným problémem ve vztahu mezi ním a Reginou je to, že se nevidají moc často kvůli tomu, že nebydlí spolu.

³³MACHIRAJU, A. F., s. 136. „The man who might have saved her from that pretence is Manders himself, and he would not do so because of his commitment to his ideals.“

³⁴ IBSEN, H., s. 263.

³⁵ IBSEN, H., s. 259.

Engstrandova lež je přitom jednoduše vyvrácena i jen pouhým sledováním interakce mezi nimi. Navíc na skutečnost, že rodinný vztah je pokřivený, Engstrand nepovažuje Reginu za svoje dítě a Regina ho nepovažuje ani za slušného, ani za morálního člověka, ukazuje i sama Regina, když s pastorem mluví: „REGINA: Když já nevím, jestli se to hodí – v mém věku vést dům osamělému muži ... No, kdyby to byl slušný dům a nějaký opravdu poctivý pán ... abych ho mohla mít ráda a vážila si ho, abych pro něho byla jako dcera...“³⁶ Zde je poprvé explicitně vyjádřena Reginina nejistota ohledně jejího předpokládaného otce. Její pochyby jsou ale ukázány již ze začátku hry.

Je to již první interakce mezi Reginou a Engstrandem, která odhaluje, že vztah, který by měl být reciproční, je naopak velmi jednostranný – Engstrand skutečnosti, že si Regina myslí, že je její otec, dokonce i využívá. Engstrand lži o otcovství cíleně využíval i proti Reginině matce, když mu odmítla být poslušná: „REGINA: Kolikrát jsi říkal, že ti po mně nic není. ... ENGSTRAND: ...když se tvoje matka začala stavět na zadní. To víš, děťátko moje, něčím jsem si ji dobírat musel...“³⁷ Na základě tohoto jednostranného vztahu vyžaduje Engstrand od Reginy poslušnost, protože na ni má dle společenských konvencí nárok. Sám přitom tuto společenskou konvenci porušuje, protože se k ní nechová tak, jak by se otec ke svému dítěti chovat měl. Díky své lži si však své chování k Regině může obhájit před společností a získat pastora na svou stranu: „ENGSTRAND: [pastor] ti už bude umět vysvětlit, čím je dítě povinované svému otci. Protože já jsem tvůj otec, abys věděla. A můžu to dokázat, v matrice.“³⁸ Engstrand, podobně jako Krogstad v *Domečku pro panenky*, využívá pravdu k tomu, aby manipuloval svým okolím. Na rozdíl od Krogstada však nevyužívá jen pravdu, ale i lež, podle toho, co mu v danou chvíli přinese větší zisk.

³⁶ IBSEN, H., s. 244.

³⁷ IBSEN, H., s. 240.

³⁸ IBSEN, H., s. 242.

Tato jeho imorální dualita není založena jen na ziskovosti dané situace, ale i na tom, jak Engstranda vidí společnost; zatímco Regina i paní Alvingová, které mají s Engstrandovým chováním prakticky každodenní zkušenost, vidí Engstranda takového, jaký je, pastor Manders na druhou stranu vidí lživou identitu, kterou před ním Engstrand používá – toto je zapříčiněno (vedle pastorovy naivní víry v ideály) tím, že spolu přichází do styku jen v tu chvíli, kdy Engstrand od pastora něco potřebuje – ať už je to práce, či vliv na Reginu. Důsledky Engstrandova zneužívání pravdy i lži jsou rozepsány v již zmíněné eseji W. F. Kaufmanna: „... [pravdu a lež] využívají podle toho, co se jim v danou chvíli lépe hodí a reálně si nezaslouží být nazývány pravdou, protože jejich cílem není navázání žádného typu autentické komunikace...“³⁹ Jakékoliv Engstrandovo tvrzení kvůli této skutečnosti ztrácí autenticitu a tím pádem může být v daný okamžik vnímáno jako jak pravdivé, tak nepravdivé; obě možnosti splývají dohromady, jelikož je využívá podle toho, jak velkou výhodu mu v danou chvíli tvrzení přinese. Tento fakt je obzvláště výrazný ve chvíli, kdy je Engstrand předmětem debaty mezi pastorem a paní Alvingovou: „PASTOR MANDERS: ...Posledně, když byl ve městě, mě opravdu dojal. Přišel mi upřímně poděkovat, že jsem mu obstaral tu práci tady, takže může být pohromadě s Reginou. ALVINGOVÁ: S tou se tedy moc nevidá.“⁴⁰ V tomto rozhovoru jsou proti sobě postaveny dvě Engstrandovy podoby – ta ideální, reprezentovaná pastorem, která je založená na lži o pozorném otci, a ta pravdivá, která odhaluje, že přestože jsou oba členové této společnosti uznané rodiny na dosah, stejně se navzájem nevyhledávají, pokud jejich setkání není podmíněné potřebou z Engstrandovy strany.

Konec konců i úplně první interakce mezi Reginou a jejím domnělým otcem je způsobena tím, že Engstrand po Regině vyžaduje, aby opustila svůj dosavadní domov a místo toho ho následovala do města, kde údajně plánuje založit hospodu pro námořníky. Reginina

³⁹ KAUFMANN, W. F., s. 23. „[truth and untruth] are used as it seems best to serve the purpose of the moment ... and actually do not deserve to be called truth because the purpose is not to establish any kind of authentic communication...“

⁴⁰ IBSEN, H., 249.

práce v této hospodě by byla, dle Engstrandova prvotního návrhu, starost o domácnost a bavení námořníků zpěvem a tancem.⁴¹ I toto tvrzení se však ukáže jako lživé – místo hospody má Engstrand v plánu založit útulek a postupně během svého popisování skončí u faktu, že by v hospodě stejně Regina moc dlouho nepracovala, protože by se jistě brzy vdala.

Nakonec se však ukáže, že ani svatba s kapitánem není ve skutečnosti tím, co je jeho záměrem s Reginou, když se proti jeho nápadu s ženěním ohradí: „ENGSTRAND: Tak si je neber, no bože, vždyť i tak by se to vyplatilo. [...] ten [Angličan] dal prosím deset tisíc! – A že tvoje máma nebyla o nic hezčí, než ty!“⁴² Engstrandova postava je již od začátku hry ukazována jako naprosto nedůvěryhodná, čímž napomáhá objasnit Engstrandovy manipulace.

Tyto manipulace s pravdou jsou pak kromě Reginy zacíleny hlavně na pastora Manderse. Vedle již zmíněné manipulace za účelem ovlivnění Reginy je pak obzvláště významná jeho lež o zapálení nově postaveného domu. Přestože požár zavinil Engstrand, postupně natolik převrátí pravdu, že pastor uvěří, že viníkem byl on sám. Tento pocit viny je v něm ještě více ukotven skutečností, že kvůli němu není dům pojištěn. Engstrand díky své lži dosáhne toho, že se nakonec jeví pastorovi jako jeho zachránce, díky čemuž mu pastor slíbí, že mu pomůže s budováním útulku pro námořníky.

Engstrand není jedinou z postav, která Reginou manipuluje pomocí lži o jejím původu. Je ale nutné podotknout, že tato další manipulace není tak cílená jako Engstrandova. Paní Alvingová vědomě zakryje pravdu o Reginině původu, zároveň jí však umožní přístup ke vzdělání, které by mohlo její život značně vylepšit. Problém však nastane, když je odhalena pravda o panu Alvingovi, což vede k rozpadu Regininy situace. Její sen o cestě do Francie a vztahu s Osvaldem se hroutí, nejen kvůli lži o jejím původu, ale i proto, že jí Osvald zatajil svou nemoc. Tato kombinace iluzí naprosto změní její pohled na situaci. Její sen o životě se kvůli iluzím hroutí, což nakonec vede k jejímu rozhodnutí situaci opustit.

⁴¹ IBSEN, H., s. 241.

⁴² IBSEN, H., s. 242.

Zatímco v Reginině případě je opuštění situace možné, paní Alvingová i Oswald jsou okolnostmi nuceni k tomu v ní setrvat. Oswald je kvůli své odhalené nemoci a ztrátě jediné osoby, o které si myslel, že ho může zachránit, naprosto odkázaný na svou matku. Paní Alvingová se musí vypořádat s následky své odhalené pravdy, kvůli které to bude nakonec ona, namísto Reginy, kdo bude eventuálně přinucen k tomu, aby pomohl Oswaldovi spáchat sebevraždu. Odhalení pravdy zároveň zdánlivě urychlí průběh Oswaldovy nemoci. Spolu s ideály o svém otci totiž přišel i o Reginu, která mu jako jediná pomohla se zbavit strachu ze smrti a nemoci.

Přesně před tímto osudem přitom paní Alvingová chtěla svého syna ubránit. Je to totiž stejný osud, který potkal kapitána Alvinga. Její snaha o to, aby Oswald po otci nic nemorálního nezdědil, se tímto ukázala jako marná. I přes veškeré své úsilí Oswalda svým lhaním ochránit před hříchy jeho otce v tomto snažení selhala. Místo toho, aby získala svobodu odhalením pravdy, je nyní paní Alvingová ještě více upoutána k následkům svého činu: „Touha paní Alvingové po pravdě a svobodě ji nakonec nutí k tomu, aby se postavila čelem ke svým odpovědnostem a byla konfrontována biologickým zákonem, který ji odsuzuje...“⁴³ Paní Alvingová lhala společnosti i svému synovi o ‚zkaženosti‘ pana Alvinga – aniž by věděla, že tuto nemoc po něm zdědil i Oswald.

Zdědění otcových vlastností, nemocí i majetku se přitom paní Alvingová snažila svou lží zabránit. I z tohoto důvodu nechala postavit dětský domov, na který použila veškeré peníze, které pocházely z práce pana Alvinga. Kvůli obavám z toho, že Oswald zdědí nemorální vlastnosti svého otce, poslala svého syna pryč z domu jako malého ve chvíli, kdy odhalila poměr Alvinga se služebnou a těhotenství, které z poměru vzešlo. Tato aféra byla zlomovým bodem v životě paní Alvingové – bodem, kdy začala žít dvojitý život, aby zatajila pravdu o tom, jaký pan Alving ve skutečnosti je. Jejími vlastními slovy se: „...zmocnila vlády v tomto domě

⁴³BEYER, E., s. 322. „Fru Alving vilje til sannhet og frihet tvinger henne til slutt till å se sitt eget ansvar i øynene, og hun konfronteres med en biologisk lovmessighet som feller dom...“

– veškeré vlády – nad ním i nad vším ostatním...“⁴⁴, aby udržela představu společnosti i Osvalda o tom, jaký je pan Alving čestný a morální muž, a tak se vzdala veškerých svých zásluh na rozšíření a zlepšení. Vše, kvůli čemu je pan Alving oslavován, byla ve skutečnosti práce jeho ženy. Dalším zlomem v situaci paní Alvingové je, když odhalí fakt, že Osvald chce mít poměr s Reginou. Tato aféra mezi nimi je totiž odhalena stejně, jako byla odhalena aféra pana Alvinga.

Toto však není jediná podobnost mezi otcem a synem, které musí paní Alvingová čelit. Když je konfrontována s obrazem Osvalda, který kouří dýmku, odmítá přiznat, že je podoben svému otci a raději žije v iluzi, že by mohl být více podobný pastorovi Mandersovi, do kterého byla zamilovaná. Během této chvíle jsou odhaleny Osvaldovy falešné ideály o otci: „PASTOR MANDERS: Zamlada se velice radoval ze života – OSVALD: A té práce, co na tomhle světě vykonal. Tolik dobrého a užitečného – a přitom zemřel tak mladý.“⁴⁵ Ale zároveň je odhalen i fakt, že jedna z mála vzpomínek, které Osvald na otce má, je silně spojena právě s těmi vlastnostmi, které se paní Alvingová snaží skrýt.

Kromě svého syna se také paní Alvingová pokouší skrýt skutečnou identitu svého muže i před okolním světem. Toto je také zapříčiněno skutečností, že se – kvůli vlivu pastora Manderse – cítila povinná se vrátit ke svému manželovi a bojovat o to, aby se z něj stal lepší člověk. Tento její návrat je tím, co je pro ni prvotním impulsem k zakrytí skutečnosti a snaze ochránit Osvalda pomocí iluzí. Tato lež, která měla původně sloužit k záchraně pana Alvinga i cti celé rodiny, během let soužití postupně graduje, až způsobí rozpad situace a nepřímo i smrt Osvalda: „Paní Alvingová oklame veřejnost tím, že zůstane se svým zkaženým manželem, a postavením dětského domu na jeho počest. Oklame svého syna cílenými lžemi o ctnostech

⁴⁴ IBSEN, H., s. 257.

⁴⁵ IBSEN, H., s. 251.

jeho otce, čímž urychlí jeho zkázu.“⁴⁶ Odhalení pravdy mělo být okamžikem osvobození, ale místo toho je to moment, ve kterém nastane největší zlom v celé situaci paní Alvingové. Musí se totiž vypořádat nejen s faktem, že nebyla schopna ochránit svého syna před zkažeností jeho otce, ale zároveň také s realitou, že její syn zemře kvůli zatažené pravdě.

Přízraky poukazují na fakt, že společenské konvence zároveň nutí ke lži a propagují morálku a čest, kvůli čemuž jsou pak tyto koncepty naprosto zbaveny svého významu. Čest je, jakožto ideál, ve hře propagována a podporována lží, což ve výsledku naprosto ničí celou její podstatu. Stejně jako Mandersovo přílišné lpění na ideálech, i Engstrandova manipulace pravdou přispívá ke zborcení situace. Díky odhalení je sice Regina schopna opustit situaci, ale zároveň kvůli němu ztrácí svůj životní sen. Na druhou stranu Oswald i paní Alvingová jsou v situaci kvůli svým odhalením nuceni setrvat, přestože kvůli své pravdě ztrácí své ideály a v Oswaldově případě také nakonec i život.

3.1 Sebeklam a jeho vliv na sny a ideály

Přestože největší roli v *Přízracích* hraje lež paní Alvingové, ani ostatní postavy se nevyhnou sebeklamu – který je často centrální lží o moraliť pana Alvinga podpořen. Jedním z nejvýraznějších případů je pak bezesporu Oswald. Jeho sebeklam vychází ze lži paní Alvingové a je ještě podpořen jeho fyzickou vzdáleností od rodiny. Jeho ideál o otci je zničen až ve chvíli, kdy je mu odhalena pravda, a to i přes ten fakt, že jeho vzpomínka na otce, kterou zmiňuje, ukazuje naprostý opak. Situace, kterou Oswald popisuje, je přímo v rozporu s ideálem, proto je také rychle zamaskována paní Alvingovou i pastorem.

Tato situace pak po odhalení lži vede k Oswaldovu zbavení se sebeklamu a uvědomění si, že ten otec, který mu byl v dopisech matkou popisován, nebyl skutečný: „OSVALD: ... já jsem žádného otce nikdy neznal. Pamatuju si jenom, že mě jednou dohnal k zvracení.“⁴⁷

⁴⁶KAUFMANN, W. F., s. 27. „Mrs. Alving deceives the public by staying with her dissolute husband and by erecting the orphanage in his name. She deceives her son with deliberate lies about his father's virtues, thereby hastening his ruin.“

⁴⁷ IBSEN, H., s. 287.

Přestože jeho odhalení sebeklamu nezmění jeho situaci, částečně mění situaci jeho matky, která si uvědomí, že Oswald nikdy skutečně neznal ani svého otce, ani matku a tím pádem je nemohl skutečně milovat.

Mimo Osvalda je pak sebeklamem ovlivněna i Regina, která se i přes své nižší postavení ve společnosti domnívá, že je pro ni možné být v rovnocenném vztahu s Oswaldem a odcestovat s ním do Francie – a to i přes to, že Oswaldovi v téměř veškerých jejích interakcích vyká a oslovuje ho jako pana Alvinga. Když si pak uvědomí, že kvůli Oswaldově nemoci a sourozeneckému vztahu není tento její sen uskutečnitelný, funguje pro ni odhalení jejího sebeklamu jako jeden z impulsů pro její opuštění situace.

Odhalení sebeklamu v *Přízracích* je neoddelitelně spojeno s odhalením lži o panu Alvingovi. Regina pak kvůli ztrátě svého snu opouští situaci, zatímco Oswaldovo odhalení způsobí nejen jeho realizaci o neexistenci vztahu s otcem, ale ovlivní i pohled paní Alvingové na celou situaci.

3.2 Obrácená postava morálního idealisty

Postava morálního idealisty jako taková je v *Přízracích* kompletně převrácená. Toto je ovlivněno především faktem, že jsou morální konvence ve hře ukázány jako naprosto falešné. Toto vede k faktu, že pastor Manders, který je největším morálním idealistou, bojuje ne o to, aby pravda vyšla na povrch, ale naopak se snaží, aby ji nikdo nezjistil. Přestože pastor podporuje lež paní Alvingové a je dokonce ochoten jí ve skrytí pomoci i přes to, že bude muset lhát během svého proslovu: „PASTOR MANDERS: (*tiše, aby ho nebylo slyšet v jídelně*) Ano, pohoršení způsobit nesmíme.“⁴⁸, zároveň vyčítá Engstrandovi, že neřekl pravdu o tom, kdo je Regininým pravým otcem, a celý fakt, že kvůli němu zadal do matriky falešné údaje, bere jako neodpuštělný. Podobně pak pastor zavrhuje fakt, že je možné žít nesezdaný a zároveň morální život, a naopak že v sezdaném páru může existovat nemravnost.

⁴⁸ IBSEN, H., s. 259.

Přestože příčina pro lež paní Alvingové i lež Engstranda a jeho ženy se shoduje – chtěli předejít odsouzení společností a pomlouvám – pastorův názor na obě lži by nemohl být více odlišný. Jak již bylo zmíněno, lež paní Alvingové je ochoten podporovat, a dokonce i brání jejímu odhalení: „ALVINGOVÁ: ...já teď můžu promluvit zcela otevřeně. PASTOR MANDERS: To neuděláte. To ne, to ne, to ne!“⁴⁹ Oproti tomu Engstrandovu lež bere nejprve jako útok na svou vlastní osobu, než je ovlivněn Engstradovými obhajobami.

V tuto chvíli se pak také ukazuje, že přestože Manders lpí na ideálech, nechá se Engstrandem manipulovat tak dlouho, až se celá situace naprosto obrátí a pastor nejen uzná, že byl Engstrand ve své lži šlechetný a čestný, protože byl ochoten zachránit padlou ženu a peníze, které dostala, využít na výchovu dcery⁵⁰, ale že to on by měl žádat o odpuštění, ne Engstrand, a dokonce je ochotný mu asistovat v budování útulku pro námořníky.

Jedinou postavou, která by se dala v *Přízracích* alespoň částečně považovat za morálního idealistu, je pastor Manders, jeho přístup k pravdě a moralitě je však naprosto odlišný, než by být měl. Místo pravdy prosazuje ideál, který odpovídá společenským normám, ale ne skutečnosti. Zároveň se Manders také ukáže jako postava jednoduše zmanipulovatelná jak v případě paní Alvingové, jejíž lež je ochoten pomoci hájit, tak i v případě Engstranda, který díky svým manipulacím získá od pastora jeho podporu při stavbě útulku i ve vztahu s Reginou.

⁴⁹ IBSEN, H., s. 278.

⁵⁰ IBSEN, H., s. 268.

4. Nepřítel lidu

Nepřítel lidu je třetí hrou, ve které figuruje pravda a její zamaskování. Tato hra z roku 1882 je oproti *Přízrakům* mnohem méně kontroverzní, přestože také kritizuje společnost, která se snaží zakrýt pravdu za účelem vlastního zisku. Přestože je hra méně komplikovaná a její postavy poměrně jednostranně rozvinuté, i tak se situace po odhalení pravdy ukáže jako spletitá a v některých případech i srovnatelná se situací, která nastane v *Domečku pro panenky*. Skutečnost, která tuto hru dělá v jisté míře jedinečnou, je ta, že zatímco všechny ostatní hry v této práci se potýkají s následky zatajené pravdy, *Nepřítel lidu* se zaměřuje na pravdu v okamžiku těsně před jejím zatajením a na to, jak je rozhodnutí o něm ovlivněno odlišnými motivacemi jednotlivých členů společnosti.

Původní názor většiny je, že by bylo pravdu nejlepší odhalit a oslavovat Stockmanna jakožto hrdinu, který má na srdci pouze dobro celého města a lázní: „BILLING: Pane redaktore, co říkáte, nemělo by město pana doktora uctít manifestací na jeho oslavu? HOVSTAD: Já bych tu myšlenku rozhodně podpořil.“⁵¹ Postupně se však ukáže, že by kvůli ekonomickým následkům byla náprava situace velice finančně náročná a tím pádem nelukrativní pro společnost. Z dlouhodobého hlediska je tedy sice náprava situace výhodnější, ale to si společnost, která žije daným momentem, odmítá přiznat a tím pádem se k pravdě a podpoře Stockmannova plánu postaví zády. Následkem změny názoru společnosti je pak doktor Stockmann kvůli svému boji za pravdu prohlášen za nepřítele lidu a jak on, tak i jeho rodina jsou vykázáni ze společnosti.

Přestože situace byla způsobena rozhodnutím představenstva města položit vodovodní a kanalizační potrubí příliš vysoko, v případě odhalení pravdy by pak následky dopadly na běžné obyvatele. Voda zamořená odpady z okolních koželužen postupně otravuje jak obyvatele samotné, tak i návštěvníky lázní, kteří město živí – podobně jako lež v *Přízracích* postupem

⁵¹ IBSEN, H., s. 306.

času otrávil vztahy v rodině paní Alvingové, pouze s tím rozdílem, že v případě *Nepřítele lidu* zasáhnou důsledky pravdy mnohem větší počet lidí a jejich otrava bude nejen pouze metaforická, ale i fyzická.

Dalším důvodem pro odlišení hry od ostatních je také počet osob, které o pravdě rozhodují. V *Nepříteli lidu* není jen jeden člověk, který disponuje pravdou a rozhodne se ji před společností zakrýt, ale je to sama společnost, která se snaží ukrýt pravdu. Toto je způsobeno i již zmíněným větším počtem postav, které by odhalení přímo zasáhlo. Přestože se celá společnost eventuálně shodne na tom, že pravda musí být utajena, jejich důvody k tomu se výrazně liší. Jak vysvětluje Róbert H. Haraldsson ve své knize: „...Dr. Stockmann má velké potíže s tím, aby bylo jeho pravdě porozuměno, protože ostatní lidé překrucují jeho tvrzení.“⁵² Ze Stockmannova poměrně přímočarého objevu se tak stává politická hra zasahující celé město.

Představenstvo lázní odmítá uznat, že je celá záležitost způsobena jejich rozhodnutím, od kterého se je doktor Stockmann snažil odradit. Z tohoto důvodu se rozhodnou, že odmítnou zaplatit částku, kterou by oprava jejich chyby stála. Proti tomu, aby se potrubí přestavělo za peníze města, se postaví běžný lid, a to dokonce i tiskař Aslaksen, který původně navrhoval na podporu odhalení pravdy uspořádat demonstraci. Tímto svým rozhodnutím pak ovlivní i tisk, který chtěl odhalenou pravdu použít k převratu ve vedení města. Stejně tak Morten Kiil, tchán doktora Stockmanna, se nakonec rozhodne podpořit skrytí pravdy. Jeho volba je však unikátní v tom, že není způsobena ekonomickým stavem, ale obavami z reakce společnosti. Jako majitele koželužny je to totiž především jeho vina, že je ve městě zamořená voda. Doktor Stockmann – který je spolu s rodinou od začátku hry představován jako postava, jíž na pravdě velice záleží – je pak touto situací, kdy všichni odmítají pravdu z čistě ekonomických nebo společenských důvodů, natolik rozhořčen, že začne zvažovat emigraci do Ameriky.

⁵² HARALDSSON, Róbert H., *Plotting against a Lie: A Reading of Ibsen's An Enemy of the People*, Reykjavík: University of Iceland Press, 2004, s. 101. „...Dr. Stockmann has the hardest time getting his message across because people keep distorting his message.“

Když je však doktor Stockmann konfrontován s faktem, že společnost je za něj opět ochotná se postavit, pokud je ochotný si za její podporu zaplatit: „To víte, nejradši bychom vám pomohli za nic, prostě jen tak, rozumíte ... finanční situace je zlá...“⁵³, rozhodne se naopak ve městě zůstat a pokusit se společnost převychovat. Svůj plán se pak chystá zahájit pomocí školy, kde bude vychovávat za pomoci Petry jak své syny, tak i „...nějaké uličníky – ale opravdu pořádné lumpy...“⁵⁴. Přestože jeho původní motivací je, aby měl následníka, který se bude řídit jeho příkladem – tedy bude bojovat za pravdu i za cenu ztráty postavení či zaměstnání, největším paradoxem jeho rozhodnutí je to, že přitom již jednoho takového následníka má – a to svou dceru Petru.

Petra, pracující jako učitelka ve škole, je oddána stejným cílům, jako Stockmann – pravda je pro ni to nejpřednější, a dokonce bude nakonec pomáhat Stockmannovi s výukou ve škole. Především pak vyjadřuje své pochyby o náboženství – o jeho výuce i o debatě doma – sama nevěří v existenci nadlidských sil a kvůli tomu je považuje za lživé: „PETRA: To je všude takové nepravdy, doma i ve škole. Doma aby člověk mlčel, a ve škole musíme dětem lhát. [...] No, co myslíte, nemusíme jim snad vykládat spoustu věcí, kterým sami nevěříme?“⁵⁵ Ze stejných důvodů pak odmítá i přeložit povídku pro Hovstada a Lidového posla, protože nevěří jejímu sdělení.

Její konflikt s Hovstadem se následně vyhroť ještě víc, když zjistí, že většina článků v novinách není psána podle toho, co on sám považuje za pravdu, ale podle toho, co bude čtenáře více zajímat – a to včetně článku o znečištěné vodě. Po tomto odhalení se s ním odmítne nadále stýkat. Dokonce se i zdá, že jí tato jeho přetvářka, kterou na ní chtěl zapůsobit, vadí více než to, že ji vydíral tím, že Stockmann ztratí podporu Lidového posla, pokud se s ním odmítne nadále stýkat.

⁵³ IBSEN, H., s. 364.

⁵⁴ IBSEN, H., s. 368.

⁵⁵ IBSEN, H., s. 303.

Vydírání kvůli pravdě je další podobností mezi Petrou a Stockmannem. Zatímco Petře je vyhrožováno nepřímo – předmětem výhrůžky je totiž osud jejího otce – Stockmann se potýká s vydíráním, které kvůli jeho pravdě může naprosto zničit nejen jeho kariéru a postavení ve společnosti, ale i jeho rodinu. Co je v tomto případě překvapivé, je fakt, že nejvíce drastické výhrůžky pochází z širší rodiny doktora Stockmanna. Jeho bratr, přednosta městského úřadu a předseda správní rady lázní, je ten, kdo by v případě odhalení pravdy zřejmě ztratil nejvíce. Z tohoto důvodu po Stockmannovi žádá nejen odmítnutí jeho původního postoje a výsledků vědeckých rozborů, ale i vydání nového článku, který popíše situaci jako méně nebezpečnou a závažnou⁵⁶, než původně prohlašoval. Když však Stockmann toto lživé prohlášení odmítne učinit, vyhrožuje mu Petr výpovědí z pozice lázeňského doktora i z jakékoliv další lázeňské činnosti.⁵⁷ Stockmann by pak přišel nejen o své postavení, ale i o schopnost uživit svou rodinu. Zatímco výhrůžka ze strany přednosta vychází primárně z ekonomických důvodů – provoz lázní je totiž klíčový pro finanční vzkvět města – výhrůžka ze strany jeho tchána vychází z důvodů čistě společenských. Kiil je, jakožto dědičný vlastník jircháreny, zodpovědný za znečištění vody. Chce však předejít pomluvám jak o sobě samotném, tak i o svých předcích, a proto se rozhodne skoupit za levné peníze akcie. Předmětem jeho vydírání je pak fakt, že jmění, za které akcie získal, mělo původně připadnout jako dědictví Stockmannově manželce a dětem. Stockmann buď nějakým způsobem ‚vyřeší‘ vzniklou situaci a získá akcie, nebo odmítne Kiilovu nabídku a jeho tchán v tom případě veškeré akcie daruje nadaci, čímž by pak celá rodina o dědictví přišla.

Stockmann se však navzdory očekávání ostatních nenechá přemluvit, a proto musí nést následky svého odhalení. Ztrácí jak svou práci a své předchozí postavení, tak i veškerý respekt, který mu byl předtím projevován. Navíc ještě přichází i o bydlení, které mu majitel kvůli reakci společnosti odmítá nadále pronajímat. S podobným odmítnutím se setkává i později, kdy jsou

⁵⁶ IBSEN, H., s. 320.

⁵⁷ IBSEN, H., s. 321.

mu odepřeny služby skláře – opět se zdůvodněním o reakci společnosti. Byli to totiž její samotní členové, kteří Stockmannova okna rozbili. V závěru díla se pak opět ukazuje jeho podobnost s Petrou – ta následkem tlaku anonymně psaných dopisů také přichází o práci. Vyhrocení situace má dopad i na členy Stockmannovy rodiny, kteří se veřejně nehlásili ke Stockmannovým prohlášením. Oba jeho mladší synové jsou donuceni kvůli reakci společnosti zůstat několik dní doma, místo aby chodili do školy jako ostatní děti.

Zjištění o tom, jak snadno se společnost nechá ovlivnit, je pak prvotním důvodem pro Stockmannovo odmítnutí odjezdu do Ameriky. Tímto svéhlavým následováním názoru většiny je Stockmann natolik znechucen, že prohlásí že: „[většina obyvatel] chce stavět blahobyť města na bahnu lži a podvodů.“⁵⁸, stejně jako ekonomický blahobyť města nemůže být postaven na základech lázní s otrávenou vodou, tak ani morální blahobyť společnosti nemůže nastat, když je společnost řízená lidmi, kteří jsou ‚otráveni‘ korupcí. Stockmann by raději celé město viděl ekonomicky zruinované, než aby vzkvétalo kvůli lži.

Přestože voda ve městě původně byla zdraví prospěšná, nyní již tato dřívější pravda neplatí. Pravda je totiž podle doktora založena na neustálém vyvracení původní pravdy a objevováním nových skutečností, jak je upřesněno v eseji „Ibsen’s Conception of Truth“: „[pravda] nežije déle než maximálně dvacet let a pak už se sotva dá nazývat pravdou.“⁵⁹ Takže zatímco v minulosti mohla být pravda, že je voda ve městě léčivá, to nyní již neplatí. Místo toho se objevila pravda nová, a to ta, že voda je otrávená a tím pádem může ohrozit zdraví toho, kdo ji vypije. Celý koloběh od pravdy ke lži může být přirovnán ke stárnutí pravdy. Zatímco ze začátku je pravda nová, postupně stárne až do chvíle, kdy zemře a je naprosto vyvrácena. Tento koloběh pravdy je Stockmannem vysvětlen během jeho přednášky, ale následně je většinou odmítnut. Součástí procesu stárnutí pravdy je pak i odmítnutí jejího zkoumání, o čemž mluví

⁵⁸ IBSEN, H., s. 351.

⁵⁹KAUFMANN, W. F., s. 20. „[truth] lives no longer than twenty years at most and then may hardly be called truth anymore.“

také F. W. Kaufmann: „... pravda, jakmile je zobecněna a akceptována jako platná, aniž by byla znovu zkoumána ve světle nové situace, se již rozpadá a je v nebezpečí, že se z ní stane lež.“⁶⁰ Vedení města odmítá přiznat, že existuje reálné nebezpečí, a tím jen oddaluje smrt staré pravdy, která již neplatí. Stockmann také zmiňuje fakt, že morální a společenské pravdy předků se neshodují s těmi moderními. Hlavní částí společnosti již podle něj totiž není většina – aneb prostý lid – ale naopak menšina, která za většinu rozhoduje. Tento fakt je pak také příčinou jeho závěrečného postoje. Jakožto osamocený jedinec – a tím pádem menšina – si Stockmann připadá silnější než většina, která stojí proti němu.

Toto zastaralé vnímání rozložení společnosti je pak také znatelné na Aslaksenově přístupu k pravdě. Zatímco na úplném začátku se zdá, že i on zastává názor, že prostý lid tvoří většinu a jejich názor může ovlivnit společnost, postupem času je v jeho projevu odhaleno, že on sám v tuto ideu nevěří: „... adresu by bylo nutno formulovat s patřičnou umírněností, aby se nedotkla úřadů a vůbec těch, kdo zastávají veřejné funkce.“⁶¹ Nakonec pak během proslovu doktora Stockmanna kompletně změní svůj názor na pravdu, pro kterou byl původně ochotný uspořádat demonstraci a obviní Stockmanna z toho, že chce svrhnout vedení města. Tato idea, že by se kvůli odhalené pravdě mělo změnit vedení města, přitom vůbec nepochází ze Stockmannovy hlavy.

Tím, kdo jako první začne naznačovat, že odhalení by mělo vést ke změně ve vedení města, je Hovstad. Začne pravdu překrucovat tak, aby z ní mohl díky svým novinám co nejvíce profitovat, a přestože Stockmann za příčinu otrávené vody jednoznačně označuje jirchárny v dolině, Hovstad se rozhodl tuto pravdu pojmout více metaforicky. Přijde s nápadem v novinách požadovat změnu vedení města, jelikož jejich pochybení bere jako neodpustitelné provinění, které se dá napravit pouze tím, že ze svých funkcí odejdou. I přes svou původní

⁶⁰ KAUFMANN, W. F., s. 22. „... truth, once it is generalised and accepted as valid without reexamination in the light of the new situation, is already disintegrating and in danger of becoming a falsehood“

⁶¹ IBSEN, H., s. 314.

otevřenost o nutnosti změny vedení poté také změní názor, když je konfrontován s faktem, že náprava situace by ekonomicky zruinovala město. V tuto chvíli je také odhalena pravda o Hovstadovi – a to pravda o tom, že v Lidovém poslovi Hovstad vyjadřuje názory, které jsou shodné s názorem společnosti. Stejně jako chce nechat otisknout nábožensky laděnou povídku, také nechce rozhněvat většinu tím, že bude stát proti ní: „HOVSTAD: ... novinář nemůže vždy jednat tak, jak by chtěl. Často se v méně podstatných věcech musí sklonit před obecným názorem. Hlavní věc v životě je politika...“⁶² I proto je poté pro Hovstada jednoduché vyvrátit Stockmannovo tvrzení, že je volnomyšlenkář – veřejnost totiž jeho pravé názory nezná a věří lživému obrazu, který o sobě v Lidovém poslu vytvořil.

Zatímco ostatní členové společnosti vidí pravdu jako konglomerát více skutečností, Stockmann ji vidí jen jako vědecký fakt, ale jemnější nuance a dopad pravdy již pro něj nejsou tak důležité. Tento fakt je také popisován v Haraldssonově knize: „... [Dr. Stockmann] [...] neregistruje, že existují i další věci, kterých si lidé právem považují přinejmenším stejně jako hledání pravdy.“⁶³ I proto je pro něj nepochopitelný fakt, že ostatní zvažují i ekonomický dopad odhalení pravdy. Tento jeho přístup je pak také zmiňován v Kaufmannově eseji: „Dr. Stockmann [...] bojuje za nezpochybnitelnou pravdu, ale jeho nedostatek jakéhokoliv porozumění pro složitost situace a jeho fanatická neústupnost téměř zapříčiní, že je jeho pravda vnímána jako nežádoucí nepříjemnost.“⁶⁴ Ze Stockmannova vědecky pravdivého objevu se pak vlivem jeho nátlaku na společnost stává společensky odmítnutá informace.

Přestože je *Nepřítel lidu* považován za tematicky jednodušší hru, ve které se nevyskytují tak složité motivy jako v Ibsenových ostatních hrách, je unikátní svým postojem k pravdě – a to především faktem, že se odehrává ve chvíli, kdy je pravda teprve zakrývána, zatímco ostatní

⁶² IBSEN, H., s. 330.

⁶³ HARALDSSON, R. H., s. 40. „...[Dr. Stockman] [...] fails to see that there are other things that human beings rightly value no less than the search for truth.“

⁶⁴KAUFMANN, W. F., s. 22. „...Dr. Stockman [...] fights for an unquestionable objective truth, but his lack of any understanding for the complexity of the situation and his fanatical intransigence almost cause his truth to appear as undesirable nuisance.“

hry se potýkají s jejím odhalením. Doktor Stockmann se vyjadřuje proti stagnující situaci, ve které je znečišťována voda v lázeňském městě, zatímco společnost odmítá situaci řešit. Pravdou v *Nepříteli lidu* nedisponuje pouze jeden člověk, ale naopak většina společnosti. Kvůli ekonomickým důvodům je pak tato společnost rozhodnuta pravdu zakrýt, s čímž Stockmann naprosto nesouhlasí a svůj postoj nezmění ani po nátlaku svého okolí. Svým přístupem k pravdě – kterou považuje jen za vědecký fakt a ne za složení vnitřních i vnějších faktorů – pak prakticky sám způsobí rozpad své stávající situace, který vyústí jak ve ztrátu jeho postavení, tak i v jeho naprosté vyloučení ze společnosti, ve které nakonec setrvá jen proto, že chce změnit společnost a její zastaralé postoje, které jsou považovány za pravdu. Hra se také potýká s faktem, že pravda jako taková není platná navždy, s odhalením dalších faktorů naopak dochází k obrácení situace a původně pravdivé tvrzení se stává lží.

4.1 Sebelítostný sebeklam

Zatímco v předchozích hrách měl sebeklam větší roli, v *Nepříteli lidu* již tak významný není. Nejvýraznějším případem sebeklamu je samotná postava doktora Stockmanna – vidí sám sebe jako člověka, který stojí o samotě, bez následovníka, který by v jeho práci pokračoval a šířil jeho ideály. Přitom již jednoho právě takového nástupce má – a to ve své dceři. Tato skutečnost mu však zůstane po celou dobu zatajena. Stockmann navíc ani v té nejtěžší chvíli nestojí sám. Na rozdíl od paní Alvingové nebo Nory má podporu své rodiny po celou dobu a tento fakt zůstává nezměněn ani po rozpadu situace, který nastane po jeho veřejném odhalení pravdy o společnosti. Z té je sice vyloučen, ale navzdory svým prohlášením nestojí naprosto sám.

Stockmann kvůli ztrátě svého postavení, oddělení od většiny a svému domnělému osamocení dochází k názoru, že jen on je tím jediným člověkem, který může společnost zachránit, a rozhodne se tuto svou hypotézu vyzkoušet a vychovat své syny a další hochy z města tak, že se z nich stanou elitní členové společnosti. Stockmann věří, že jakožto člen

menšiny je na duchovní výši oproti ostatním obyvatelům města, přestože jeho úzkoprsé chování je tou pravou příčinou pro jeho vykázení ze společnosti. Stockmann si však pravdu odmítá přiznat a raději proto dochází ke klamnému názoru, že jen menšina může mít skutečně pravdu na své straně. Ta pravda, o které však celou dobu uvažuje, je pak pouhým jednostranným pohledem na situaci, která je ve skutečnosti mnohem komplikovanější.

Sebeklam hraje v *Nepříteli lidu* nepříliš významnou roli, avšak i přesto stojí za zmínku. Stockmann je natolik zaslepen svými ideály o pravdě a o tom, jak by měla být vnímána, že není schopen zvážit situaci ze všech pohledů, a i to hraje roli v jeho následném vyloučení ze společnosti. Přestože Stockmann věří, že kvůli své pravdě stojí naprosto osamocen proti většině, která odmítá vyslyšet jeho argumenty, opak je pravdou, obzvláště pokud se vezme v potaz názorová i ideálová shoda mezi Stockmannem a jeho dcerou Petrou.

4.2 Pravá postava morálního idealisty?

Zatímco v *Přízracích* se vyskytovala postava idealisty, která byla převrácená, v *Nepříteli lidu* je tato postava dovedená až do absurdních rozměrů, kdy je postava ochotná obětovat vše jen proto, aby došlo k odhalení pravdy. Tento fakt je shrnut v *Moderních skandinávských literaturách*: „Hra vyzdvihuje jedince jdoucího za pravdou proti všem [...] Stockmann hájí pravdu takříkajíc přes mrtvoly (nedbá na štěstí a zabezpečené své rodiny), navíc je ješitný a trpí mučednickým komplexem...“⁶⁵ Pravda pro Stockmanna však existuje jen z čistě vědeckého pohledu, okolnostem, které ji ovlivňují, pak již tolik významu nedává.

Významným elementem u této postavy morálního idealisty je fakt, že jako jediná z postav morálních idealistů, které jsou v této práci rozebírány, je sám ovlivněn jak pravdou, tak i jejím odhalením. Zatímco situace, která vznikne odhalením pravdy v *Domečku pro panenky* i v *Přízracích*, ovlivní primárně osoby, které ve lži figurovaly, v *Nepříteli lidu* se stane přesný opak. Představenstvo města, které celou situaci zavinilo, nenese žádné následky ze

⁶⁵ HUMPÁL, M. (et al.), s. 46.

svého pochybení, přestože to bylo jejich rozhodnutí, které způsobilo otravu vody v lázních. Stejně tak Hovstad, který brojí proti představenstvu a ovlivní tak Stockmanna, vyvázne ze situace bez úhony, především díky svému lživému obrazu, který si v novinách stvořil. Jediný, kdo je ve hře vyobrazen jako nesoucí následky odhalení pravdy, je Stockmann a spolu s ním i jeho rodina – a to především jeho dcera Petra, která kvůli pravdě přichází o zaměstnání.

I ona je pak postavou morálního idealisty, její přispění k odhalení pravdy je však oproti Stockmannovi méně výrazné. Zatímco Stockmann odkrývá pravdu primárně o lázních a stavu společnosti, Petra ve hře odhaluje méně důležitou, avšak ne bezvýznamnou pravdu. Právě během jejího rozhovoru s Hovstadem je odhalena jeho falešnost a fakt, že v novinách místo svého názoru – který u Stockmannových horlivě obhajuje – nechává otisknout to, co mu přinese podporu společnosti. Své názory, které se rozcházejí s názory většiny, si nechává pro sebe a v Lidovém poslu píše o tom, co lidé chtějí slyšet. Významným rozdílem mezi Petrou a jejím otcem je však to, že zatímco Stockmann se rozhodne pravdu sdělit světu na veřejné přednášce, Petra si své odhalení nechá pro sebe.

Přestože Stockmann je nejvýraznější postavou morálního idealisty v díle, není jediný, kdo je ochotný pro pravdu obětovat vše. Stockmann i Petra jsou kvůli pravdě vydírání, ani jeden z nich však není ochoten od svých ideálů ustoupit. Zatímco Stockmann je vydírán přímo, Petře je vyhrožováno tím, že její otec ztratí podporu společnosti. Všechny výhrůžky jsou pak nakonec splněny, Stockmann vlivem ztráty podpory přichází o své zaměstnání, načež se to samé stane i Petře. Při kolapsu situace oba dva ztrácejí své postavení, zaměstnání i dědictví, ale následně začnou spolupracovat, čímž získají možnost šířit své společné morální ideály.

5. Divoká kachna

Přestože všechny již zmíněné hry obsahovaly rozpad situace, *Divoká kachna* z roku 1884 je svým tragickým dopadem odhalení pravdy snadno překoná. *Divoká kachna* se alespoň částečně zabývá stejnými tématy a dopady pravdy jako všechny předchozí hry. Hra má část tematiky propojenou s *Domečkem pro panenky*, obě hry totiž prezentují manželství, které se zdá šťastné, přestože jeho základy stojí na iluzích a sebeklamu. Obě soužití jsou pak narušena a rozbita příchodem třetí osoby, která má vlastní motivace k tomu, aby lživou stránku vztahu odhalila. Hlavní tematika hry s sebou však nese širší otázku než jen mezilidské vztahy, jak je vysvětleno v *Moderních skandinávských literaturách*: „Tématem Divoké kachny je otázka užitečnosti pravdy. Hra klade otázku, zdali je nutné druhému člověku nepříjemnou pravdu odhalit i v případě, že může zničit lidské štěstí.“⁶⁶ Po odhalení pravdy a následujícím zhroucení situace dochází nejen k poničení vztahu mezi oběma manželi, ale také k naprosté destrukci rodičovského vztahu mezi Hjalmarem a Hedvikou, která vyústí v Hedvičinu smrt. Přitom pravda, která byla zatajena, pouze zbavila Hjalmara jeho životních jistot.

Otázka rodičovského vztahu založeného na lži je sice tématem i v *Přízracích*, ale tato problematika je značně odlišná. V *Přízracích* se kvůli odhalené pravdě ukáže, že domnělý vztah mezi otcem a synem byl založen na lživých informacích, kvůli kterým nebylo možné založit pravdivý vztah mezi oběma členy rodiny. Na druhou stranu rodičovský vztah v *Divoké kachně* je zničen odhalením toho, že mezi Hedvikou a Hjalmarem pravděpodobně neexistuje biologický vztah, přestože jejich vztah byl založen na společném soužití, které trvalo čtrnáct let a během kterého se jak Hedvika, tak Hjalmar domnívali, že jsou spolu biologicky příbuzní. Hjalmarovo odmítnutí Hedviky jako své dcery pak vyvrcholí její smrtí, což je také pro Hjalmara moment, kdy si uvědomí, že Hedvika možná není biologicky jeho dcera, ale že vztah, který mezi nimi existoval, byl opravdový.

⁶⁶ HUMPÁL, M. (et al.), s. 47.

Zatímco podobnosti mezi předchozími hrami byly primárně vztahové, spojitost mezi *Nepřítelem lidu* a *Divoké kachně* spočívá především v rozdílech jinak poměrně podobných postav morálních idealistů, jak je vysvětleno v Moderních skandinávských literaturách: „V obou hrách najdeme postavu, která jde za pravdou přes mrtvoly, ale zatímco Stockmann je prezentován jako postava kladná, chování bojovníka za pravdu Gregerse vyznívá záporně.“⁶⁷ Kromě prezentace postav je pak markantním rozdílem také metaforická otrava, která ve hře hraje roli.

Ačkoliv se otrávené prostředí objevuje v obou hrách, v každé představuje jinou skutečnost. Zatímco v *Přízracích* figurovala otrava jako pravda, kterou si společnost nechce přiznat, nebo se jí snaží z nějakého důvodu zakrýt, v *Divoké kachně* představuje otrava naopak iluze, které ovlivňují život Hjalmara Ekdala. Toto odhalení ‚otrávených‘ vztahů však nepochází od samotného Hjalmara, ale od jeho přítele z dětství, Gregerse Werleho. Právě on dojde k názoru, že lež, na které byl založen vztah mezi Hjalmarem a Ginou, Hjalmara otravuje a nutí ho žít v temnotě, kde Hjalmar stagnuje poté, co byl jeho otec odsouzen: „GREGERS: ...Nechci tvrdit, že jsi postřelený, ale uvízl jsi v jedovatém bahnisku, Hjalmare; do těla se ti dostala plíživá nákaza, a ty jsi šel ke dnu, abys umřel ve tmě.“⁶⁸ Gregers se domnívá, že jedinou možností, jak může Hjalmar znovu začít vést plnohodnotný život, je, že mu musí být odhalena pravda. Gregersova snaha odhalit pravdu je pak popsána v *Norges Litteraturhistorie*: „[Gregers] si dává vznešený cíl: zachránit Hjalmara Ekdala před lžemi a zatajováním. Tento cíl sleduje, překonává překážky a odhaluje Hjalmarovi „pravdu“ [...] ale utrpí porážku...“⁶⁹ Přes veškeré Gregersovo snažení totiž vztah mezi Ginou a Hjalmarem skončí ještě více otrávený, než byl předtím. Navíc si tato otrava vyžádá oběť v podobě smrti Hedviky.

⁶⁷ HUMPÁL, M., s. 46-47.

⁶⁸ IBSEN, H., s. 413.

⁶⁹ BEYER, E., s. 331. „[Gregers] setter seg et edelt mål: å berge Hjalmar Ekdal ut av løgn og fortielse. Og han forfølger målet, overvinner hindringer og avslører „sannheten“ for Hjalmar [...] Men han lider nederlag...“

Gregers také dochází k názoru, že manželství Hjalmara a Giny není opravdové manželství, právě kvůli tomu, že Gina Hjalmarovi zatajila svůj (v této době již neaktuální) milenecký poměr s továrníkem Werlem: „GREGERS: Chci položit základy opravdového manželství. [...] Bude patrně stejně dobré jako tolik jiných – bohužel. Ale opravdové manželství se z něho ještě nestalo.“⁷⁰ Přestože se Gregers domnívá, že odhalení pravdy způsobí to, že manželství získá nový základ a bude kvůli němu o to lepší, opak je pravdou a nejen, že se manželství místo toho kvůli odhalené pravdě začne rozpadat, ale navíc tato pravda způsobí to, že Hjalmar naprosto zavrhne Hedviku jako svou dceru a označí právě ji za důvod pro jeho stagnaci a prohlásí, že city, které k němu chová, jsou nepravé. Právě kvůli tomuto zavrnutí pak Gregers poradí Hedvice, že jedinou možností, jak může získat zpět otcovu lásku je zabití divoké kachny. Hedvika však, neschopna unést pomyslení na to, že ji otec zavrhl kvůli něčemu, za co nemohla, a že si Hjalmar myslí, že její city k němu jsou pouhou lží, místo kachny zastřelí sama sebe.

Gregers ve svém odhalování pravdy neměl na mysli pouze Hjalmarovo dobro, ale především své vlastní cíle a ideály, které jsou silně ovlivněny osudem jeho matky, což vede právě k již zmíněnému tragickému vyústění situace. Tento fakt je trefně popsán v *Norges Litteraturhistorie*: „Gregers je v každém případě natolik zaslepen svými vlastními potřebami [...] že závažně pochybí u těch, kterým chce pomoci: Přecení Hjalmara Ekdala [...] a přivede Hedviku na myšlenky, které vedou k její [...] smrtelné oběti.“⁷¹ Gregers si odhalení pravdy určí jako svůj úkol především kvůli touze pomstít se svému otci. Jejich vztah je totiž silně pokřiven špatným vztahem mezi továrníkem Werlem a jeho zesnulou manželkou – Gregersovou matkou. Jeho motivace je o to více umocněna faktem, že Gina byla Werleho milenkou předtím, než si vzala Hjalmara. Právě toto odhalení slouží jako Gregersův počáteční impuls, jak zmiňuje

⁷⁰ IBSEN, H., S. 426.

⁷¹ BEYER, E., s. 332-333. „I alle fall er Gregers så sterkt blendet av sine egne behov [...] at han tsar grundig feil av dem han vil hjelpe: Han overvurderer Hjalmar Ekdal [...] og han leder Hedvig inn på tankebaner som fører til hennes [...] offerdød.“

Robert Raphael ve své eseji: „Nyní se Gregers rozhodne „zachránit“ Hjalmara před tím, co odsoudí jako lež a podvod, které ho ničí.“⁷² Gregers dochází k názoru, že pravda, která byla jeho otcem zatajena, musí být odhalena, což bere jako svůj životní úkol, přestože on samotný v zatajení pravdy o jejich vztahu nehraje žádnou roli. Jeho životní úkol však není naprosto nezištný, jak je vysvětleno v již zmíněné Raphaelově eseji: „[Gregers] přiznává, že jeho motivy jsou zcela sobecké; nejde o žádnou empatii.“⁷³ Odhalením pravdy chce Gregers zachránit především sám sebe.

Faktem je, že Gregersův životní úkol je silně ovlivněn jeho otcem. Gregers viní sám sebe za to, že nepromluvil proti Werlemu: „GREGERS: Měl jsem se proti tobě postavit už tenkrát, když jsi nastražil tu past na poručíka Ekdala. [...] To, co se stalo starému Ekdalovi [...] už se nedá odčinit. Ale Hjalmaru můžu vysvobodit z té hory lží...“⁷⁴ Gregers chce odhalením pravdy vyléčit své vlastní svědomí, jak vysvětluje Robert Raphael ve své eseji: „[Gregers] se vzpouzí proti moudrosti svého otce a nesporně se snaží vyléčit své „nemocné svědomí“ a proto přijde ke dveřím Ekdalových se svými „ideálními nároky“.“⁷⁵ Werle zpochybňuje, že jeho plán bude fungovat, ale Gregersova zaslepenost, touha po napravení jeho svědomí a odmítnutí otce mu nedovolí zvážit možnost, že by jeho ideál Hjalmaru mohl být nepravdivý. Gregers natolik důvěřuje své mylné představě o Hjalmarovi, že je ochotný na ni vsadit celý Hjalmarův dosavadní život. Jeho přesvědčení o tom, že Hjalmar bude schopen unést pravdu a jejich vztah bude o to silnější a lepší, se však ukáže jako pouhý vysněný ideál. Ironicky je jediný vztah, který byl schopen přežít odhalení veškerých pravd a který se díky tomu ukázal jako jediný

⁷² RAPHAEL, Robert, „Illusion and the Self in *The Wild Duck*, *Rosmerholm* and *The Lady from the Sea*“ In Rolf Fjelde (ed.), *Ibsen: A Collection of Critical Essays*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965, s. 122. „Gregers now decides to „save“ Hjalmar from what he judges to be the falsehood and deception that are ruining him.“

⁷³ RAPHAEL, R., s. 122. „[Gregers] admits that his motives are entirely selfish; there is no question of any empathy involved.“

⁷⁴ IBSEN, H., s. 417.

⁷⁵ RAPHAEL, R., s. 122. „Rebelling against his father’s wisdom, and admittedly seeking to cure his “sick conscience” Gregers comes knocking at the Ekdals’ door with his “claims of the ideal.”“

„opravdové“ manželství, jak ho definuje Gregers, právě vztah mezi paní Sørbyovou a továrníkem Werlem.

Oproti tomu Hjalmar začne mít po odhalení pravdy pochyby o celé době, kdy byl s Ginou ženatý, přestože je to ona, kdo ve skutečnosti odvádí veškerou práci ve fotografickém ateliéru, zatímco Hjalmar sní o svém cíli stát se vynálezcem. Tento jeho cíl, o kterém tak často mluví, se však ukáže v závěru jako naprosto neuskutečnitelný, když je odhaleno, že knihy, které si za účelem vynalézání pořídil, nebyly nikdy otevřeny. I přes tuto skutečnost však svádí svou neschopnost vynalézat na Gininu minulost: „HJALMAR: ...Kde teď budu moci načerpat tu potřebnou křepkost, abych svůj vynález dovedl do světa skutečností? Vezmu si ho patrně s sebou do hrobu – a jeho vrahem bude tvoje minulost, Gino.“⁷⁶ Místo aby uznal, že tím jediným, koho může obviňovat ze svojí neschopnosti skutečně vynalézat, je on sám, raději začne lživě obviňovat Ginu.

Pravým viníkem v této situaci se však nakonec ukáže někdo jiný. Relling, jako naprostý opak Gregerse, totiž propaguje myšlenku životní lži. Na rozdíl od Gregersova boje za odhalení pravdy se totiž Relling snaží o to, aby pomocí životní lži měl jak Hjalmar, tak i Molvik důvod k životu: „RELLING: Když připravíte průměrného člověka o životní lež, připravíte ho tím zároveň o štěstí...“⁷⁷ Cíle obou mužů se sice shodují, ale jejich přístup by nemohl být více odlišný. Na jedné straně se Gregers pomocí odhalení pravdy snaží nejen zbavit Hjalmara lži, která stojí v základu jeho vztahu, ale i deprese, do které upadl po odsouzení svého otce. Jeho snahou je celou situaci kompletně změnit. Na straně druhé Relling vychází z již ustálené situace a pomocí životní lži se snaží poskytnout útěk ze situace – přestože je nereálný. Životní lež tak hraje pro Hjalmara důležitou roli, která mu umožňuje vidět dál než jen na společenskou katastrofu, která zasáhla jeho otce.

⁷⁶ IBSEN, H., s. 425.

⁷⁷ IBSEN, H., s. 440.

Divoká kachna si vypůjčuje témata z předchozích her a dále je rozvíjí – ať už jsou to vztahy v manželství, které jsou ovlivněny lží a kvůli jejímu odhalení se rozpadají, přestože se na první pohled zdají jako bezproblémová soužití, vztahy mezi rodičem a dítětem, kde se ukáže, že je důležitá část postavena na lživé informaci a jak dítě, tak rodič kvůli tomu přicházejí o vzájemné pouto, či otrava, která slouží jako metafora pro pravdu a její zatajení. Přestože Gregers chce odhalit Hjalmarovi pravdu a tím mu nejen zlepšit život, ale i udělat z jeho manželství opravdový vztah, který je založen na vzájemném sdílení zatajených pravd, jeho motivace není založena pouze na moralitě tohoto rozhodnutí. Gregers je silně ovlivněn vztahem se svým otcem a také názory své matky, která se stavěla proti továrníkovi Werlemu. Gregers svým snažením zničí – kromě vztahů v rodině – také Hjalmarovu životní lež, která mu sloužila jako opora ve chvíli, kdy propadal sebevražedným sklonům kvůli odsouzení svého otce.

5.1 Sebeklam jako únik ze situace

I přes velké množství vedlejších témat je sebeklam jednou z nejvýznamnějších lží, které se ve hře objevují. Vyskytuje se téměř u všech významnějších postav, především pak u Hjalmara, starého Ekdala a Gregerse. Gregers Werle si dá jako svůj životní cíl odhalit lež Hjalmarovi, přestože sám si odmítá přiznat, že žije v sebeklamu. Svého otce vidí jako příčinu veškerých strastí jak v životě své matky, tak i v tom svém. Přestože se Gregers snaží odhalit lži osob ve svém okolí, sám odmítá možnost, že by se mohl mýlit v tom, jak odhadl Hjalmarovu osobnost. Jak vysvětluje Jerome Neu ve své eseji: „Gregers viděl pouze síť podvodů ostatních – přehlédl Hjalmarův sebeklam a slabost a důležitost životních lží.“⁷⁸ Gregers je slepý k faktu, že ačkoliv o sobě Hjalmar prohlašuje, že je fotograf a vynálezce, ani jedno z těchto prohlášení není plně založeno na pravdě.

⁷⁸ NEU, Jerome, „Life-lines and Pipe Dreams: Self-deception in Ibsen’s *The Wild Duck* and O’Neill’s *The Iceman Cometh*.“ *Philosophical Forum*, vol. 19, no. 4, Summer 1988, s. 257. „Gregers saw only a web of deception by others – missing self-deception and weakness in Hjalmar and the importance of life-lies.“

Hjalmar sice sám sebe označuje jako živitele rodiny⁷⁹, faktem však je, že zásluhu na výdělku mají především Gina a Hedvika. Zatímco Hjalmar sní o svém vynalézání, Gina s Hedvikou pracují v ateliéru. Paradoxem pak je, že Hjalmar zakazuje Hedvice číst pozdě v noci knihy kvůli obavám o její zrak, ale její práce na korekturách zůstává bez povšimnutí.

Zároveň Hjalmar klame sám sebe, když mluví o tom, jak vystupuje ve společnosti. Během začátku hry je jednoznačně prokázáno, že Hjalmar ve společnosti příliš nemluví a je si velice nejistý, když ovšem o té stejné situaci mluví před svou rodinou, zveličí svou roli v konverzaci a tváří se, jako by byl sám hlavním mluvčím na sešlosti. Podobně se pak jeho vynálezectví ukáže jako obdobně lživé, když je odhaleno, že Hjalmar sice touží po tom, aby jeho rodina byla zabezpečena díky jeho vynálezům, ale zároveň nic nevynalézá, což obhajuje faktem, že vše už bylo vynalezeno.⁸⁰ Jeho životní lež o vynalézání se zhroutila ve stejnou chvíli, kdy mu byl odhalen pravý otec Hedviky.

Sebeklam Hjalmara Ekdala je sice popisován do největších podrobností, ale není jediným, kdo klame sám sebe. Stejně jako Hjalmar, i jeho otec žije v iluzi – poté, co byl Werleho přičiněním odsouzen, uvězněn a ztratil své postavení, si na půdě vytvořil svůj vlastní svět, kde může chodit na lov. Své úlovky pak prezentuje jako velké úspěchy, přestože je veškeré zvířectvo na půdě zavřeno bez možnosti před tímto ‚lovcem‘ utéct. Ekdal byl zvyklý lovit medvědy v lese a aby mohl i po oné osudové ráně, která skončila jeho uvězněním, nadále pokračovat v životě, uchýlil se alespoň k sebeklamu.

Manželství Giny a Hjalmara je pak svým sebeklamem podobné manželství Nory a Torvalda. Oba muži jsou slepí k tomu, co pro ně jejich manželky jsou ochotné podstoupit – Nora a její snaha zachránit Torvaldův život je pro Torvalda stejně neviditelná jako fakt, že tím, kdo skutečně živí domácnost není Hjalmar, ale Gina s Hedvikou.

⁷⁹ IBSEN, H., s. 425.

⁸⁰ IBSEN, H., s. 445.

Sebeklam je nedílnou součástí *Divoké kachny*, ať už je představován jako životní lež nebo jako Gregersova zaslepenost. Životní lež pomáhá Hjalmarovi i jeho otci s vypořádáním se se situací, která by pro ně jinak byla naprosto paralyzující. Hjalmar je navíc zaslepen i svým sebeklamem o své roli ve společnosti. Gregersův sebeklam je pak postaven na základech špatného vztahu mezi jeho rodiči a na jeho odmítnutí možnosti, že sebeklam by mohl učinit člověka více šťastným než život, ve kterém nefiguruje lež.

5.2 Postava morálního idealisty

Jak již bylo zmíněno v úvodu kapitoly, Gregers Werle je, stejně jako doktor Stockmann, ochotný bojovat za pravdu za jakoukoliv cenu. Největším rozdílem je však jejich zahrnutí do následků pravdy, díky čemuž je také výrazně odlišné vyznění postav. Zatímco pravda, kterou odhalil doktor Stockmann, přímo ovlivňuje jeho život a postavení ve společnosti, Gregers se snaží odhalit pravdu, ve které nijak nefiguruje a tím pádem není ovlivněn následným rozpadem společnosti. Gregersova hlavní motivace pro odhalení pravdy je jeho vztah s otcem a názor, že člověk, který žije v temnotě způsobené lží, nemůže žít plně naplněný život.

Jak Gregersova posedlost po odhalení pravdy, přestože je pravda již delší dobu neaktuální, tak i jeho pocit, že to musí být právě on, kdo napraví prohřešky svého otce, jsou komentovány Rellingem, který jeho postoj odmítá: „RELLING: ...[Gregers] trpí akutní horečkou posledního spravedlivého. GINA: To je nějaká nemoc? RELLING: Správně. Přímo národní nemoc. Ale vyskytuje se jen sporadicky...“⁸¹ Gregers odmítá zvážit fakt, že se za tu dobu, po kterou je pravda utajována, mohlo mnohé změnit, včetně osobnosti jeho otce. Zatímco Gregers ho popisuje jako bezohledného muže, který utrápil svou předchozí ženu k smrti, postava, která se objevuje ve hře, s tímto popisem nekoresponduje, jak poznamenává i A. F. Machiraju ve své eseji: „[Gregersovo] přesvědčení o totální zkaženosti jeho otce přetrvává i přes kupící se důkazy, že Haakon Werle vynaložil veškeré úsilí na to, aby zmírnil následky

⁸¹ IBSEN, H., s. 419.

jakékoliv škody, kterou způsobil.“⁸² Přestože se Werle zachoval morálně a svou biologickou dceru byl ochoten finančně zajistit i přes to, že ji nikdy neuznal za svou pravou dceru, Gregers tento fakt již z principu odmítá. Podobně jako Stockmann, Gregers tvrdohlavě sleduje jen jednu část pravdy a její další faktory odmítá zvážit. Stejný případ pak nastává u vnímání pravdy o Hjalmarovi: „[...] jeho vize Hjalmarovy dobroty duše je neporušena Hjalmarovým skutečným chováním.“⁸³ Gregersův morální idealismus je pokřiven faktem, že odmítá uznat, že je možné, aby se člověk během téměř patnácti let kompletně změnil a snažil se o nápravu vzniklé situace.

Gregers sice z velké části odpovídá postavě morálního idealisty, jeho role je však pokřivena, stejně jako tomu bylo například u Krogstada nebo Manderse. Zatímco však obě tyto postavy disponovaly pravdou, Gregers považuje za pravdu jen svoji vlastní vizi, kterou odmítá prozkoumat i z jiných úhlů pohledu. Podstatným problémem je pak u jeho postavy fakt, že pro něj aktuálnost pravdy nehraje roli. Gregers se pokouší bojovat za pravdu, která již je dávno přežita a jejíž skrytí se ostatní postavy pokusily alespoň částečně napravit.

⁸² MACHIRAJU, A. F., s. 137. „[Gregers‘] conviction of his father’s total depravity is held fast in the face of mounting evidence that Haakon Werle has made what efforts he could to mitigate the results of whatever harm he has done.“

⁸³ MACHIRAJU, A. F., s. 137., „Equally, his vision of Hjalmar’s greatness of soul is undisturbed by Hjalmar’s actual behaviour“

6. Závěr

Ve hrách Henrika Ibsena je pravda často opakovaným tématem. Figuruje v nich jak její odhalení, tak i její skrytí a dopad, který tento proces má nejen na jednotlivé postavy, ale i na situaci jako takovou. Zatímco dopad odhalení pravdy je ve všech hrách stejný – nevyhnutelně vede k rozpadu stávající situace – vyobrazení přerodu situace se hru ode hry mění. Tato podobnost je sice nejvýraznější, ale není jediná, která se ve hrách vyskytuje. I přes podobné tematické zaměření se ve hrách vyskytují také výrazné rozdíly, například v přístupu jednotlivých postav k pravdě, sebeklamu nebo jejich zobrazení morálního idealisty.

Zatímco *Domeček pro panenky* představoval gradaci lži, která končí naprostým osvobozením od rozpadlé situace, *Přízraky* ukazují naprostý opak. Místo osvobození má pravda za následek smrt Osvalda, která je jen urychlena rozpadem vztahu mezi ním a Reginou. Nora opouští rozpadlou situaci s jasnou vizí o lepší budoucnosti, v Reginině případě je však opak pravdou.

Obě díla ukazují boj mezi emočně ovlivněnou pravdou a lží, která ji kvůli společenským konvencím zakrývá. Podobný případ se vyskytuje i v *Divoké kachně*. Prvotní motivací pro Ginino zatajení jejího poměru s Werlem byl totiž fakt, že v té době již byla pravděpodobně těhotná a obávala se odsouzení společností. Zakrytí pravdy kvůli obavám ze společenského dopadu pak figuruje i v *Nepříteli lidu*, přestože role, kterou ve hře hraje, není tak výrazná jako ve hrách ostatních. Právě společenské konvence jsou totiž hlavním motivátorem pro Kiilovo rozhodnutí zakoupit akcie lázní a tím vydírat Stockmanna. Kiil a jeho předci jsou totiž vlastníky jedné z jircháren, které způsobily otravu vody ve městě.

Odhalení pravdy má v každé hře různou příčinu. V *Domečku pro panenky* dojde k odhalení primárně kvůli Krogstadovu vydírání, ale částečně hraje v odhalení roli i Kristina jakožto postava morálního idealisty. V *Přízracích* naopak morální idealista Manders bojuje za skrytí pravdy, která však musí být odhalena kvůli hrozbě incestního vztahu mezi Osvaldem

a Reginou. Za skrytí pravdy bojuje i většina obyvatel města v *Nepříteli lidu*, proti kterým se naopak staví morální idealista Stockmann, který se během svého snažení potká s vydíráním, podobně jako Nora. V *Divoké kachně* nastává odhalení pravdy také kvůli postavě morálního idealisty, avšak jeho důvody pro odhalení nejsou tak morálně čisté, protože se Gregers svým odhalením snaží zbavit pocitu viny.

Pozornost si také zaslouží srovnání vlivu lži na hlavní postavy v *Domečku pro panenky* a v *Přízracích*. Zatímco Nora se díky své lži ze začátku cítí více sebevědomá a hrdá, paní Alvingová má pocit, jako by ji její lež pouze poutala. Vztah Nory s její lží se pak postupem hry proměňuje ve chvíli, kdy je Krogstadem zneužita k tomu, aby dosáhl svých cílů. Ke konci hry se poté Nora cítí svou lží stejně spoutána jako paní Alvingová.

Podobně se pak dá srovnat i dopad situace na Noru a doktora Stockmanna. Zatímco Nora kvůli odhalení své pravdy odchází ze situace, Stockmann se nakonec rozhodne v situaci setrvat. I přes tento podstatný rozdíl mají obě rozhodnutí stejně výrazný vliv. Nořina lež se týkala především její vlastní osoby a po jejím odhalení musí Nora situaci opustit, aby získala zpět svou vlastní identitu. Na druhou stranu Stockmann v situaci setrvává proto, aby pomohl ostatním najít jejich identitu, aby mohl změnit přístup společnosti k pravdě. Stockmann nemůže změnit situaci v celé společnosti, pokud nebude její součástí.

Markantním rozdílem mezi hrami je dopad sebeklamu. Zatímco v *Domečku pro panenky*, v *Přízracích* a v *Divoké kachně* je sebeklam (a v Hjalmarově případě jeho životní lež) odhalen a přispívá k rozpadu situace, v *Nepříteli lidu* pak sebeklam situaci naopak ještě zhorší. Stockmann není kvůli svému sebeklamu schopen zvážit veškeré aspekty pravdy, což pak vede k tomu, že nemůže pochopit motivace ostatních členů společnosti.

Přestože morální idealista se v určitém měřítku objevuje ve všech rozebíraných hrách, jen v *Nepříteli lidu* se vyskytuje bez jakéhokoliv pokřivení. Stockmannovou motivací pro odhalení pravdy je skutečně pravda samotná a pro odhalení je schopen udělat cokoliv. Podobně

morální postavou je pak Stockmannova dcera Petra. Ostatní postavy sice mají potenciál být morálním idealistou, ale jejich motivace je čistě zjištná. Krogstad odhaluje pravdu nejprve kvůli získání místa v bance a poté kvůli Kristinině přímluvě. Kristina pak odhaluje pravdu kvůli své vlastní zkušenosti se vztahy v Nořině rodině. Pastor Manders je sice postavou idealisty, ale morální aspekt situace je pro něj důležitý až ve chvíli, kdy odhalením pravdy zjišťuje, že on sám se dopustil lži v matriční knize. Pokud by však odhalená pravda poničila obraz rodiny ve společnosti, její odhalení odmítá. Gregers pak sice využívá odhalení pravdy k tomu, aby morálně pozvedl manželství Hjalmara a Giny, jeho motivací však není odhalení pravdy samotné, ale možnost, že mu odhalená pravda pomůže vyléčit svědomí.

Ibsenovy hry se potýkají jak s odhalením, tak i se zatajením pravdy. Jejich hlavní motivy jsou sice často shodné, každá z her však přináší jiný aspekt společnosti, který v dané problematice hraje největší roli.

Seznam použité literatury

- ANDERSEN, Per Thomas. *Norsk litteraturhistorie*. 2. vyd. Oslo: Universitetsforlaget, 2012.
- BEYER, Edvard (ed.). *Norges litteraturhistorie*. Oslo: Cappelen, 1974-96. 3 sv.
- FJELDE, Rolf. „Introduction.“ In Rolf Fjelde (ed.), *Ibsen: A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965. s. 1-10
- HARALDSSON, Róbert H. *Plotting against a Lie: A Reading of Ibsen's An Enemy of the People*. Reykjavík: University of Iceland Press, 2004.
- HUMPÁL, Martin (et al.). *Moderní skandinávské literatury*. Praha: Karolinum, 2013
- IBSEN, Henrik. Hry I. Praha: Divadelní ústav, 2006.
- KAUFMANN, F. W. „Ibsen's Conception of Truth.“ In Rolf Fjelde (ed.), *Ibsen: A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965. s. 18-28.
- MACHIRAJU, A. F. “Ideals and Victims: Ibsen's Concerns in "Ghosts" and the "Wild Duck".“ *The Modern Language Review*, Jan., 1992, Vol. 87, No. 1 (Jan., 1992), s. 134-142.
- NEU, Jerome. „Life-lines and Pipe Dreams: Self-deception in Ibsen's *The Wild Duck* and O'Neill's *The Iceman Cometh*.“ *Philosophical Forum*, vol. 19, no. 4, Summer 1988, S. 241–269. EBSCOhost, Přístup dne 14. prosince 2020 search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&AuthType=ip,shib&db=hsi&AN=73205876&lang=cs&site=eds-live&scope=site.
- RAPHAEL, Robert. „Illusion and the Self in *The Wild Duck*, *Rosmerholm* and *The Lady from the Sea*“ In Rolf Fjelde (ed.), *Ibsen: A Collection of Critical Essays*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965. s. 120-130
- „Tarantella.“ In *Encyclopedia Britannica*, 23. březen 2020. Přístup dne 23. května 2021. <https://www.britannica.com/art/tarantella>